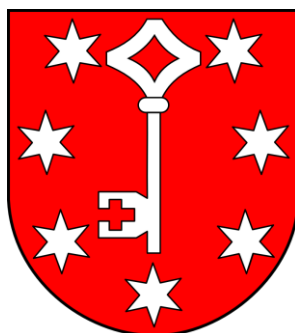

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU GORZOWSKIEGO
NA LATA 2017-2020**

Zarząd Powiatu Gorzowskiego

Gorzów Wielkopolski, 2016 rok

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	8
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	8
4.1.1. Krajowy program opieki nad zabytkami na lata 2014–2017	8
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	9
4.2 Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i gminy	10
4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego	10
4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego	10
4.2.3 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2013-2016	10
4.2.4 Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie 2020	11
4.2.5 Gminne Programy Opieki nad Zabytkami	11
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	12
5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu)	12
5.1.1. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego z horyzontem czasowym do 2020 r.	12
5.1.2. Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu Gorzowskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do 2019 r.	12
5.1.3. Program współpracy powiatu gorzowskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na 2016 rok	13
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu	13
5.2.1. Zarys historii obszaru powiatu	13
5.2.2. Krajobraz kulturowy	16
5.2.3. Zabytki nieruchome	16
5.2.4. Zabytki ruchome	17
5.2.5. Zabytki archeologiczne	18
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	18
5.2.7. Dziedzictwo niematerialne	19
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	20
5.4. Zabytki w gminnych ewidencjach zabytków	21
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu gorzowskiego	22
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń	32

7. Założenia programowe	34
7.1. Priorytety programu opieki	34
7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki	35
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	39
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	39
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	39
11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków	40
12. Aneksy	41
13. Materiały wykorzystane w programie	49
14. Spis tabel	50

1. Wstęp

Program opieki nad zabytkami powiatu gorzowskiego na lata 2017-2020 został sporządzony w związku z ustawowym obowiązkiem wynikającym z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Opracowany został zgodnie z wytycznymi Poradnika Metodycznego – *Gminny program opieki nad zabytkami* (z korektą na uwarunkowania powiatu), przygotowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe powiatu gorzowskiego, odzwierciedlające historię i znaczenie regionu, będące pozostałością przeszłości oraz oparciem w konstruowaniu przyszłości. Zabytki lokalne stanowią istotny element krajobrazu kulturowego, kształtują indywidualną tożsamość i świadomość mieszkańców. Utrzymane w dobrym stanie oraz odpowiednio zagospodarowane i udostępnione podnoszą atrakcyjność regionu. Wyeksponowanie walorów spuścizny materialnej i poprawa jej stanu zachowania umożliwi rozwój turystyki regionalnej w oparciu o lokalny produkt i tradycję etnograficzną.

W programie przedstawiono zagadnienia prawne i około prawne dotyczące ochrony zabytków na terenie powiatu gorzowskiego. Omówiono regulacje dotyczące ochrony zabytków oraz dokumenty programowe na poziomie państwa, województwa oraz powiatu. Scharakteryzowano materię zabytkową na terenie powiatu gorzowskiego, z wyszczególnieniem zabytków reprezentacyjnych powiatu, zabytków należących do powiatu oraz zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Dokonano analizy SWOT oraz przedstawiono założenia programowe, ujęto również instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami i zasady oceny jego realizacji. Ostatni rozdział poświęcono źródłom finansowania programu opieki nad zabytkami z wyszczególnieniem środków krajowych, wojewódzkich, powiatowych oraz środków pochodzących z programów unijnych. W załącznikach zawarto wykaz zabytków znajdujących się w rejestrze zabytków oraz wykaz zabytków archeologicznych i stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenie powiatu.

Powiatowy program opieki nad zabytkami jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Stanowi podwalinę współpracy pomiędzy samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Celem programu jest określenie zasadniczych kierunków działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami w powiecie gorzowskim możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej czterech lat.

Program adresowany jest do mieszkańców powiatu, w tym do prywatnych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, władz samorządu terytorialnego a także do miejscowych organizacji mogących w praktyce zastosować się do nakreślonych postulatów i możliwości działań.

2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Obowiązek opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami został zawarty w ustawie z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami przez samorządy - zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje rada powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie powiatu. Podstawą do opracowania programu jest ewidencja zabytków, o której mowa w art. 21 ustawy o ochronie zabytków.

Szczegółowe cele powiatowego programu opieki nad zabytkami zawarte są w art. 87 ust. 2 cytowanej wyżej ustawy i należą do nich:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) odejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Aktem prawa nadrzędnego w zakresie podejmowania prac ukierunkowanych na działania zmierzające do ochrony i opieki nad zabytkami jest *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*. Art. 5 konstytucji stanowi pośrednią podstawę ochrony dóbr kultury, zawierając zapis: Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...) kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Art. 6, ust. 1 - Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Art. 82 - Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Ochrona zabytków jest zadaniem samorządów powiatowych wprost wynikającym z *ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym*. Art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy wskazuje, że powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Podstawowym dokumentem regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest *ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Ustawa reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, definiuje podstawowe pojęcia wynikające z przedmiotu problematyki ochrony i opieki nad zabytkami, określa formy ochrony, zakres kompetencji w zakresie ochrony i opieki, zasady zagospodarowania zabytków, prowadzenia badań, prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach, zagadnienia nadzorów konserwatorskich, wywozu zabytków poza granice kraju, restytucji zabytków wywiezionych niezgodnie z prawem, zagadnienia programów opieki nad zabytkami, zagadnienia organizacji organów ochrony, zasady finansowania, zasady dokumentowania i ewidencjonowania, wreszcie problematykę społecznej opieki nad zabytkami.

Art. 3 ust. 1 ustawy stanowi, że zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z art. 4 ustawy ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast zgodnie z art. 5 opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome, zabytki ruchome oraz zabytki archeologiczne (art. 6 ustawy, pkt 1-3). Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7 określa formy ochrony zabytków, w szczególności::

- wpis do rejestru zabytków
(prowadzony jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków - art. 8, warunki i proces wpisanego obiektu do rejestru zabytków określają art. 9 – 13, sposób prowadzenia rejestru oraz ewidencji zabytków reguluje rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem);
- uznanie za pomnik historii
(którym mogą zostać zabytki nieruchome wpisane do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury (przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego - art.15);
- utworzenie parku kulturowego
(w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków - art. 16);
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (zgodnie z art. 18 i 19 ustawy ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych.

Ponadto ustawa określa zadania administracji publicznej w dziedzinie opieki nad zabytkami i ich ochrony. Do zadań samorządu powiatowego należy:

- sporządzenie powiatowego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1),
- uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin powiatu - art. 18),

- możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w uchwale rady powiatu (art. 81 ust. 1),
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, stanowiących mienie powiatu - jest zadaniem własnym powiatu (art. 71),
- na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wojewoda może powierzyć powiatowi prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych (art. 96 ust. 2)
- ustanawianie przez starostę, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznych opiekunów zabytków i prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków (art. 103).

Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może także umieszczać na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru znak informujący o tym, iż dany obiekt podlega ochronie (art. 12 ust. 1). Ponadto starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia (art. 50 ust. 3).

Zagadnienia odnoszące się do problematyki ochrony zabytków regulują również przepisy zawarte w:

- 1) ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
- 2) ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane;
- 3) ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska;
- 4) ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody;
- 5) ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
- 6) ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej;
- 7) ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym m.in. określa: obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (ust. 2, pkt 3 i 4).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane podkreśla, iż projektowanie i budowa obiektów budowlanych wraz ze związanymi z nimi urządzeniami zapewniać musi ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską (art. 5 ust. 1, pkt 5). Art. 39. ust.1 reguluje problem wnoszenia nowych obiektów na obszarze wpisanym do rejestru zabytków oraz przekształcania samych zabytków, które to roboty wymagają uprzedniego pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Rozbórka wpisanego do rejestru zabytku odbywa się na podstawie dokumentu wydanego przez Generalnego Konserwatora Zabytków, stwierdzającego skreślenie obiektu z rejestru (ust. 2), zaś w przypadku wyburzenia zabytku objętego ochroną konserwatorską na mocy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego - pozwolenie na budowę lub rozbórkę wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (ust. 3). Zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga również umieszczenie wszelkich reklam w obrębie rejestrowych obiektów budowlanych.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska: określa m.in. zasady gospodarki w odniesieniu do potrzeb ochrony środowiska naturalnego oraz warunki korzystania ze środowiska także w związku ze środowiskiem kulturowym. Art. 400a, ust. 1, pkt. 26, określa że finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej obejmuje działania związane z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody mówi m.in. o wartościach historycznych i kulturowych, będących jednymi z podstawowych czynników ochrony danego terenu (ust. 4, pkt 1). Art. 5, pkt 21 wprowadza definicję terenów zieleni, jako m.in. „(...) parki, zieleńce, promenady,

bulwary (...) zabytkowe oraz cmentarze”. W art. 83a, ust. 1 znajduje się informacja na temat zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, które wydaje wojewódzki konserwator zabytków. Zasada ta dotyczy również drzew owocowych. Art. 105 traktuje o procedurze powołania i charakterystyce parków krajobrazowych oraz przyrodniczo – krajobrazowych, które stanowią mniej popularną formę ochrony zabytków.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami - w rozumieniu ustawy opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest jednym z wymienionych w art. 6 celów publicznych (art. 13, ust. 4). Art. 13, ust. 4 reguluje problem sprzedaży, zamiany, darowizny lub oddania w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, a stanowiących własność Skarbu Państwa (wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych) lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek”, które to działania wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej stanowi, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury, szczególnie tych, których celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami (art.9).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie określa, że wśród zadań realizowanych przez organizacje pożytku publicznego, fundacje i stowarzyszenia zaliczyć można działalność na rzecz kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art.4, ust.1, pkt 16).

Zasady ochrony zabytków stanowiących inwentarz muzeów i bibliotek zostały określone w *ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach oraz ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach*. Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy *ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Realizacja „Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego na lata 2017-2020” jest zależna nie tylko od możliwości władz gminnych i powiatowych, uwarunkowań prawa lokalnego, przyjętych uchwał czy strategii. Ochrona zabytków ze względu na swój charakter, specyfikę, koszty (renowacji, ochrony, itp.) musi być uwzględniana na szczeblach wyższych. W opracowaniu programu uwzględniono „sektorowe” dokumenty strategiczne w obszarze kultury, a także dokumenty planistyczne na poziomie centralnym i regionalnym.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Krajowy program opieki nad zabytkami na lata 2014–2017

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zobowiązuje Ministra Kultury do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Jego celem jest określenie kierunków działań oraz zadań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi, warunków i sposobu finansowania planowanych działań, a także harmonogramu ich realizacji.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014 – 2017 został przyjęty dnia 24 czerwca 2014 r. uchwałą nr 125/2014 Rady Ministrów. Jednym ze strategicznych założeń programu jest wzmocnienie działania organów ochrony zabytków, w tym tworzenie podstaw współdziałania z organami samorządu terytorialnego.

Głównym celem krajowego programu opieki nad zabytkami jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Jako wyzwanie określono – „dziedzictwo kulturowe stanowi naturalny kapitał dla rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków, stanowi także naturalną podstawę wzmacniania tożsamości społecznej”.

Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- 1) wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- 2) wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,

3) tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Cele szczegółowe programu składają się z kierunków działania, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Do wszystkich wymienionych w krajowym programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

Strategiczne cele polityki państwa zostały przedstawione w Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013 wraz z jej uzupełnieniem na lata 2004-2020 w części „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2013”.

Podstawą opracowania było uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury. Dziedzictwo zostało określone jako potencjał poszczególnych regionów, który sprzyjać ma wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Misją „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” jest zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

W dokumencie wyznaczono jako cel strategiczny zrównoważenie rozwoju kultury w regionach, któremu towarzyszy 12 celów cząstkowych/uzupełniających:

- 1) wzrost efektywności zarządzania sferą kultury,
- 2) zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury,
- 3) wzrost udziału kultury w PKB,
- 4) zachowanie dziedzictwa kulturowego zabytków,
- 5) modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury,
- 6) wzrost uczestnictwa w kulturze,
- 7) rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych,
- 8) efektywna promocja twórczości,
- 9) promocja polskiej kultury za granicą,
- 10) ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem,
- 11) wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- 12) rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Wyrazem dążenia do realizacji celu cząstkowego - zachowanie dziedzictwa kulturowego - jest Program Operacyjny „Dziedzictwo Kulturowe”. Program realizowany jest w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu pierwszego jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę, natomiast priorytet drugi programu koncentruje się na zadaniach związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i gminy

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020 została uchwalona w dniu 19 listopada 2012 roku przez Sejmik Województwa Lubuskiego (uchwała nr XXXII/319/12). W rozdziale drugim, w założeniach odnoszących się do potencjału wewnętrznego i wyzwania województwa lubuskiego przewiduje się m.in. realizację zrównoważonego rozwoju oraz gospodarki zasobami, do których zaliczono również walory dziedzictwa kulturowego (Obszar 1 - Gospodarka regionalna i rynek pracy. Wyzwanie 3).

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego założono m.in. działania polegające na aktywizacji świadomości sprzyjającej zachowaniom ochronnym i wzbogacającym w wymiarze społecznym. Do głównych celów strategii zaliczono m.in. wspomaganie procesów rewitalizacji miast i obszarów wiejskich oraz promocję walorów tych założeń, co określono również w wizji kilkunastoletniej województwa. W obrębie założeń uwzględniono problematykę obszarów o wysokich walorach kulturowych i przyrodniczych.

W rozdziale 3. Obszary strategicznej interwencji, pkt. 3.6: Obszary o najwyższych walorach kulturowych i przyrodniczych, w tym objęte ochroną prawną (...) zaznaczono - Większość obszarów w małym stopniu wykorzystuje swój potencjał turystyczny. Dla rozwoju tych obszarów niezbędne jest systematyczne podnoszenie jakości i ilości bazy turystycznej, skuteczna promocja, zwiększanie dostępności do infrastruktury sieciowej i komunikacyjnej, kreowanie produktów turystycznych. Rozwój turystyki jest związany z większą dbałością o ład przestrzenny, estetykę i środowisko przyrodnicze otoczenia, w którym rozwijane są funkcje turystyczno-rekreacyjne (...).

Dokument zwraca uwagę na potrzebę lepszego wykorzystania walorów regionu, w tym kulturowych, stanowiących zasób województwa, jako istotny czynnik rozwoju potencjału społecznego i gospodarczego.

4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Duże znaczenie dla zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego ma *Zmiana Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego* przyjęta uchwałą z dnia 21 marca 2012 roku (uchwała Nr XXII/191/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego), jako akt określający podstawowe kierunki zagospodarowania w zakresie takich zagadnień jak rozmieszczenie inwestycji celu publicznego czy zabudowy.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego zakłada efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego dla rozwoju turystyki. Zagadnienia ochrony wartości kulturowych podejmowane są w planie, w części II. Plan struktury funkcjonalno - przestrzennej. Kierunki polityki przestrzennej, pkt 12: Strefa kulturowa. W powyższym obrębie określa się: działania zmierzające do wykorzystania i utrzymania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego; wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego; ochrona krajobrazu kulturowego województwa; proponowane parki kulturowe; proponowane szlaki turystyczne; najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego.

W założeniach planu, w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zidentyfikowano m.in. następujące kierunki działań:

- działania zmierzające do utrzymania i wykorzystania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego;
- wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;
- ochrona krajobrazu kulturowego województwa.

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2013-2016

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2013-2016 został wprowadzony w życie uchwałą nr XXXVI/399/13 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 15 kwietnia 2013 r. Stanowi najważniejszy dokument określający cele i kierunki działania w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa lubuskiego. Określono w nim cel strategiczny: ochrona oraz kształtowanie klimatu powszechnego materialnym

i niematerialnym jako czynnika rozwojowego w wymiarze społeczno-gospodarczym oraz cztery cele priorytetowe:

- 1) ochrona i kształtowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w województwie lubuskim,
- 2) rozwój badań naukowych, w tym działania na rzecz współpracy instytucjonalnej i społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa,
- 3) ochrona wartości niematerialnych, w tym kreowanie tożsamości oraz identyfikacji z dziedzictwem,
- 4) włączenie dziedzictwa kulturowego w procesy społeczno-gospodarcze, rozwój turystyki.

W ramach każdego z czterech ww. podrzędnych celów przyjęto kierunki działania, w których określono wykonywanie oraz wspieranie wytyczonych zadań.

W wojewódzkim programie uwzględniono również kontynuację kreowania rozwiązań ochrony obszarowej w postaci parków kulturowych będących wśród podstawowych wytycznych wynikających z poprzedniego okresu działania (lata 2008-2012) oraz realizację przyjętych propozycji szlaków turystycznych jako rozwiązań sprzyjających ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego w wymiarze regionalnym i lokalnym.

4.2.4. Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie 2020

Dokumentem istotnym z punktu widzenia finansowania opieki nad zabytkami jest Regionalny Program Operacyjny Lubuskie – 2020 uchwalony w dniu 20 stycznia 2015 r. przez Zarząd Województwa Lubuskiego (uchwała nr 9/103/15), który w ramach *Osi Priorytetowej 4. Środowisko i Kultura przewiduje priorytet inwestycyjny 6c*. Cel szczegółowy priorytetu to zwiększona liczba mieszkańców regionu korzystających z dóbr dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego.

W ramach priorytetu wspierane będą przedsięwzięcia dotyczące ochrony zabytków oraz rozwoju zasobów kultury, w tym poprawy jakości funkcjonowania instytucji kultury, m.in. poprzez zakup sprzętu oraz trwałego wyposażenia. Wspierane będą: ochrona i zachowanie obiektów zabytkowych i zasobów kultury, przebudowa instytucji kultury oraz dostosowanie obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej, wykorzystanie dziedzictwa naturalnego i zasobów kultury do rozwoju turystyki. Możliwe będą inwestycje infrastrukturalne mające na celu dostosowanie istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturalnych, w tym edukacyjnej. Jednocześnie wsparcie nie zostanie udzielone na wydarzenia kulturalne, takie jak galerie, wystawy czy festiwale, w związku z brakiem potencjału w tworzeniu trwałych stanowisk pracy i korzyści ekonomicznych.

Pomoc skierowana na projekty infrastrukturalne realizowane w instytucjach kultury i obiektach zabytkowych wpłynie na zwiększenie atrakcyjności województwa lubuskiego.

4.2.5. Gminne Programy Opieki nad Zabytkami

Podstawą dla utworzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami są m.in. gminne programy opieki nad zabytkami. Obecnie żadna z gmin powiatu gorzowskiego nie posiada aktualnego gminnego programu opieki nad zabytkami, zatwierdzonego przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Jedynie miasto Kostrzyn nad Odrą (posiada program z lat wcześniejszych 2009-2013), obecnie jest po konsultacji programu opieki nad zabytkami na lata 2016-2019 z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i po ostatecznym zaopiniowaniu dokumentu, będzie przystępowało do zatwierdzenia przez Radę Miasta. Na etapie opracowywania programu jest gmina Bogdaniec, gmina Lubiszyn posiada program z lat wcześniejszych 2009-2013 i planuje przystąpić do opracowania programu na kolejne lata. Miasto i gmina Witnica posiada program z lat poprzednich 2010-2014. Pozostałe gminy: Deszno, Kłodawa i Santok nie posiadają gminnych programów opieki nad zabytkami.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu)

5.1.1. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego z horyzontem czasowym do 2020 r.

Strategii Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego z horyzontem czasowym do 2020 r. została przyjęta w dniu 26 lutego 2013 r. przez Radę Powiatu Gorzowskiego (uchwała nr 137/XX/2013). Strategia jest najważniejszym dokumentem określającym kierunki rozwoju powiatu, a jej celem jest wskazanie misji, wizji oraz celów strategicznych. Dokument zawiera najistotniejsze priorytety, których realizacja w określonym horyzoncie czasowym przyczyni się do wielokierunkowego rozwoju powiatu.

W strategii istotę działania w zakresie ochrony zabytków wskazano w:

- priorytecie II - Kreowanie produktów markowych powiatu,
- priorytecie V – Turystyka jako filar w rozwoju społeczno – gospodarczym,
- priorytecie IX – Rozwój kultury i sportu.

Celem priorytetu II jest wykreowanie i promocja rozpoznawalnych znaków powiatu (produktów markowych). Produkt markowy powinien być niepowtarzalny w skali kraju i charakteryzował region. Na terenie powiatu gorzowskiego wskazuje się na sześć produktów markowych: Twierdza Kostrzyn, założenie pałacowo-parkowe w Dąbroszynie, park drogowoskazów w Witnicy, zagroda młyńska w Bogdańcu, gród w Santoku oraz zespół pocysterski w Mironicach.

Celem priorytetu V jest rozwój turystyki w oparciu o Wartę. Turystyka jest zjawiskiem wieloaspektowym: psychologicznym, społecznym, kulturowym, ale przede wszystkim ekonomicznym. Zgodnie z strategią wytyczone będą trzy szlaki tematyczne: Nadwarciańskiego Szlaku Kulturowego, Szlaku Budownictwa Ryglowego oraz Szlaku Kościołów Średniowiecznych. Ideą szlaków jest wyeksponowania zasobów kulturowych położonych wzdłuż rzeki Warty, po obu jej stronach.

Celem priorytetu IX jest zwiększenie oferty kulturalnej. Działania mają polegać na:

- zwiększeniu oferty kulturalnej, na terenach wiejskich oraz wyrównywanie szans w dostępie do niej osobom ze środowisk słabo rozwiniętych ekonomicznie,
- wspieranie rozwoju lokalnych instytucji kultury,
- stymulowanie oferty kulturalnej do szerokiego kręgu odbiorców i poszczególnych grup wiekowych: dzieci, młodzieży, osób dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem seniorów.
- dbałość o podtrzymanie wielokulturowości, z uwzględnieniem Kultury Kresowej, jako elementu lokalnej tożsamości,
- promowanie wiodących imprez o zasięgu międzynarodowym: Przystanek Woodstock, Dni Twierdzy Kostrzyn oraz imprez o zasięgu regionalnym i lokalnym: np. Święto Chleba w Bogdańcu i Święto Pieczonego Kurczaka w Deszcznie,
- organizacja i promocja dożynek powiatowych jako cyklicznej imprezy promującej kulturę ludową

Przyjęta wizja w dokumencie oznacza, że m.in. dziedzictwo kulturowe oraz walory przyrodnicze powiatu są eksponowane i promowane oraz że na terenie powiatu rozwija się turystyka w oparciu o produkty markowe i wytyczone szlaki turystyczne.

5.1.2. Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu Gorzowskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do 2019 r.

Uchwałą nr 138/XX/2013 z dnia 26 lutego 2013 r. Rada Powiatu Gorzowskiego uchwaliła *Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu Gorzowskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do 2019 r.* Program określa główne kierunki działania na rzecz ochrony środowiska dla powiatu gorzowskiego poprzez wyznaczenie celów, priorytetów oraz przedsięwzięć koniecznych do realizacji w perspektywie wieloletniej. Jednym z wyznaczonych kierunków w programie jest *ochrona przyrody i krajobrazu*, w ramach którego wyznaczono cel długoterminowy - ochrona, odtwarzanie i zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej i georóżnorodności oraz

cztery cele krótkoterminowe: realizacja ochrony czynnej na obszarach przyrodniczo cennych powiatu, zachowanie lub odtworzenie właściwej struktury i stanu ekosystemów i siedlisk, edukacja leśna społeczeństwa, dostosowanie lasów do pełnienia zróżnicowanych funkcji przyrodniczych i społecznych, identyfikacja zagrożeń lasów i zapobiegania ich skutkom.

5.1.3. Program współpracy powiatu gorzowskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na 2016 rok

W *Programie współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na 2016 rok*, przyjętym przez Radę Powiatu Gorzowskiego 30 września 2015 r. (uchwała nr 56/X/2015) wśród priorytetów w § 8 wymienia się priorytetowe zadania, które mogą być realizowane wspólnie z organizacjami pozarządowymi w zakresie m.in.: kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego oraz turystyki i krajoznawstwa.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

5.2.1. Zarys historii obszaru powiatu

Historyczny rozwój regionu stanowi istotny czynnik określający charakter dziedzictwa kulturowego, stanowiącego przedmiot działań ochronnych.

Historia starożytna ziem wchodzących w skład obecnego powiatu gorzowskiego sięga paleolitu, związanego z okresem geologicznym Plejstocenu (od 90.000 lat p.n.e. do 7.900 lat p.n.e.) Znalezione artefakty (narzędzia kamienne) świadczą o tym, że ludność w owym czasie zajmowała się łowiectwem i zbieractwem. Następne ślady obecności człowieka stwierdzono w mezolicie (od 7.900 lat p.n.e. do 5.200 lat p.n.e.) m.in. w Deszcznie i Santoku. Są one przykładem rozwijającej się na tym terenie kultury ceramiki wstęgowej rytej, która wywodziła się z kręgu kultur naddunajskich. Kolejną rozwijającą się kulturą w epoce neolitu (od 5.200 lat p.n.e. do 3.700 lat p.n.e.) na terenie powiatu była kultura pucharów lejkowatych. Znaleźiska tej kultury potwierdzono m.in. w Lipkach Małych i Świerkocinie. Kultura ta dotarła z Dani i północnych Niemiec. Mieszkańcy zajmowali się hodowlą zwierząt, łowiectwem i rybołówstwem. W okresie eneolitu (od 3.700 lat p.n.e. do 1.900 lat p.n.e.) stwierdzono rozwój kultury amfor kulistych. Ludność zajmowała się hodowlą zwierząt specjalizując się w hodowli bydła rogatego i trzody. Na przełomie trzeciego i drugiego tysiąclecia p.n.e. rozwinęła się kultura ceramiki sznurowej (ceramika zdobiona odciskami sznura). Artefaktami tej kultury były odnajdowane w grobach zmarłych (na cmentarzyskach w Lipkach Małych i Kamieniu Małym) naczynia ceramiki sznurowej, ozdoby, broń. W epoce brązu (od 1.900 lat p.n.e. do 700 lat p.n.e.) pojawiła się około 1.500 lat p.n.e. ludność kultury unietyckiej (od miejscowości Unetice pod Pragą), a następnie ludność kultury łużyckiej. Znaleźiska dokonane w Deszcznie, Chruściku i Kłodawie świadczą o tym, że ludność kultury unietyckiej posługiwała się narzędziami z brązu i używała ozdób z brązu. Ponadto zajmowała się hodowlą oraz rolnictwem (uprawa jęczmienia i pszenicy). Natomiast liczne ślady kultury łużyckiej, która rozwijała się w okresie od 1.300 lat p.n.e. do około 400 lat p.n.e., odnaleziono w Dąbroszynie, Kamieniu Wielkim, Witnicy i Kostrzynie nad Odrą. Ludność kultury łużyckiej zajmowała się rolnictwem i hodowlą zwierząt. Żelazo stało się głównym surowcem do wykonywania narzędzi, broni i ozdób. Charakterystyczne dla kultury łużyckiej były dwa typy osad: otwarte oraz obronne, czyli grody.

Od II wieku p.n.e. do około V wieku n.e. ślady swojej bytności pozostawili po sobie przedstawiciele kultury przeworskiej. Stanowiska tej kultury odkryto w Kostrzynie nad Odrą i Chwałęcicach. Na przełomie VI i VII wieku, w widłach Warty i Noteci, pojawiły się grupy plemion słowiańskich. We wczesnym średniowieczu rozwijała się kolejna fala osadnictwa. Ślady osad z VIII wieku n.e. odnaleziono w Deszcznie, Gorzowie i Karninie. W tym czasie np. w Mironicach osiedlił się zakon cystersów, templariuszy, a po ich rozwiązaniu zakon joannitów. Z tego okresu pochodzi gród założony w Santoku. Od początku XII wieku, tereny na wschód od Odry, zaczęły być zasiedlane przez zakonników, kupców, rzemieślników i chłopów. Od połowy XIII wieku tereny rozciągające się od Kostrzyna nad Odrą aż po gród w Santoku, znalazły się pod silnym naporem margrabiów brandenburskich. W połowie XIII wieku, w wyniku brandenburskiej ekspansji, zostało ukształtowane terytorium Nowej Marchii. Istotną rolę polityczną i gospodarczą pełnił w tym czasie Gorzów. Santok odgrywał ważną rolę w transporcie na Warcie i Noteci, Gorzów strzegł i kontrolował (przeprawa przez

Wartę) transport drogami lądowymi. W 1261 roku część ziemi kostrzyńskiej wraz z Kostrzynem, Witnicą i okolicznymi wsiami (również z Dąbroszynom) była w posiadaniu margrabiów gorzowskich. Od XIV wieku, tereny obecnego powiatu gorzowskiego, określane były w księgach ziemskich jako Nowa Marchia, która znajdowała się w posiadaniu brandenburskiego rodu Askańczyków, następnie Wittelsbachów i Luksemburczyków. Nowa Marchia, rozciągała się od Gorzowa po Świdwin na północy i Drawsko na północnym wschodzie, granica zachodnia opierała się na Odrze, na wysokości Frankfurtu i Kostrzyna, a na wschodzie o grody warowne Santok i Drezdenko. W 1402 roku Nowa Marchia przypadła zakonowi krzyżackiemu aż na pięćdziesiąt lat, a w 1452 roku Nowa Marchia znalazła się w posiadaniu rodu Hohenzollernów (została odkupiona przez księcia elektora Fryderyka II). W latach 1535-1571, za panowania Jana z Kostrzyna, Nowa Marchia stała się samodzielnym księstwem, ze stolicą w Kostrzynie i rezydencją margrabiego Jana. W 1537 roku została rozpoczęta budowa twierdzy w Kostrzynie. W latach 1618-1648 przez terytorium Nowej Marchii przetoczyła się wojna trzydziestoletnia, a w latach 1700-1721 wojna północna. Działania wojenne i pożary zniszczyły znaczną część zabudowy i wyludniły tereny powiatu gorzowskiego, które zostały ponownie skolonizowane w drugiej połowie XVII wieku i pod koniec XVIII wieku. Kolonizacja zwana olęderską (holenderską) podtrzymywała powstałą w średniowieczu sieć osadniczą, przebudowywała ją i wprowadzała różne tradycje budowlane. W XVII wieku przez Kostrzyn, Witnicę, Bogdaniec i Gorzów wiódł szlak poczty konnej z Berlina do Królewca. Wzrost potęgi państwa pruskiego i rozbiory Polski przyczyniły się do tego, że Nowa Marchia stała się pomostem gospodarczym łączącym Niemcy z obszarami zagarniętymi. W wyniku wojen napoleońskich zreformowano struktury administracyjne państwa pruskiego, a podział na powiaty (jednakowe pod względem terytorialnym, ludnościowym i ekonomicznym) wpłynął na krajobraz kulturowy. Powiaty stały się bardzo trwałym elementem kultury politycznej i gospodarczej państwa pruskiego, dzięki którym stworzono czytelną strukturę osadniczą z instytucjami publicznymi o charakterystycznych formach architektonicznych, komunikacją lokalną i nowoczesnym prawem budowlanym. Powstał m.in powiat Kreis Landsberg (Warthe) w rejencji frankfurckiej (obecnie powiat gorzowski, który istniał do 1945 roku).

Źródło: [https://de.wikipedia.org/wiki/Landkreis_Landsberg_\(Warthe\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Landkreis_Landsberg_(Warthe))

Kostrzyn nad Odrą (do 2003 Kostrzyn; niem. Küstrin), Witnica (niem. Vietz), Bogdaniec (niem. Dühringshof), Deszczno (niem. Dechsel), Kłodawa (niem. Kladow), Lubiszyn (niem. Ludwigsruh), Santok (niem. Zantoch).

W XIX wieku krajobraz wsi powiatu gorzowskiego uległ kolejnym zmianom z uwagi na powstające w ich obrębie zespoły rezydencjonalne z parkami i folwarkami, które oprócz funkcji gospodarczych (folwark) pełniły przede wszystkim funkcje mieszkalne (pałac, dwór) i rekreacyjne (park). Z uwagi na rozwój gospodarczy w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku powstała nowa zabudowa wsi, która w znacznej mierze przetrwała do dzisiaj. W okresie II wojny światowej miasto Witnica oraz wsie z omawianego terenu ucierpiały tylko w niewielkim stopniu, natomiast najstarsza część Kostrzyna nad Odrą w 1945 roku została zniszczona w wyniku wielotygodniowych walk o miasto.

Po 1945 roku teren dzisiejszego powiatu gorzowskiego stał się częścią tzw. Ziemi Odzyskanych. Rok 1945 był momentem pełnej wymiany ludnościowej polegającej na usunięciu dotychczasowej społeczności - w przeważającej większości etnicznie niemieckiej - i wprowadzeniu na te obszary ludności etnicznie polskiej oraz w niewielkim stopniu ukraińskiej. Spośród osiedlonych wiele osób pochodziło z województw zagarniętych po wojnie przez ZSRR, pozostali to osadnicy z tzw. ziem dawnych, głównie z województw poznańskiego, rzeszowskiego, krakowskiego, kieleckiego, łódzkiego i warszawskiego. Pojawili się też osadnicy z Rosji, Niemiec i Francji. Zetknęli się i starli przybysze ze Wschodu i Zachodu, spotkały się odmienne kultury, różne zwyczaje i charaktery. Powstał złożony konglomerat etniczny. Nowi mieszkańcy nie zawsze potrafili właściwie zadbać o miejsca, w których przyszło im żyć. Brak należytej opieki, poszanowania dla zastanego mienia lub wręcz nienawistny stosunek do tego, co powszechnie uważano za niemieckie, spowodowało daleko idącą dewastację i zniszczenie wielowiekowej spuścizny. Nowe pokolenie, urodzone już na tym terenie, tworzy społeczeństwo o dużym poczuciu patriotyzmu lokalnego.

Obecny powiat gorzowski został utworzony z dniem 1 stycznia 1999 roku w ramach reformy administracyjnej. Powiat gorzowski leży w zachodniej części Polski, na północnym skraju województwa lubuskiego. Graniczy na północy z powiatem myśliborskim, na wschodzie z powiatami strzelecko-drezdeneckim i międzyrzeckim na południu z powiatem sulęcińskim, a na zachodzie z powiatem marchijsko-odrzańskim (Niemcy). Powierzchnia powiatu wynosi ogółem 1.217 km², co stanowi 8,7 % powierzchni województwa lubuskiego. Zamieszkuje go ok. 70 tys. osób, z czego 39% w miastach. Gęstość zaludnienia wynosi 58 osób na km². Siedzibą władz powiatowych jest miasto wojewódzkie Gorzów Wlkp., które nie wchodzi w skład powiatu gorzowskiego.

Powiat gorzowski na tle województwa lubuskiego

Źródło: <http://www.gminy.pl>

Powiat gorzowski tworzy 7 gmin, w tym: gmina miejska (Kostrzyn nad Odrą), gmina miejsko-wiejska (Witnica) i 5 gmin wiejskich (Bogdaniec, Deszczno, Kłodawa, Lubiszyn, Santok).

Źródło: <http://www.gminy.pl>

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, jako (art. 3 pkt 14) przestrzeń postrzegana przez ludzi, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Powiat gorzowski charakteryzuje się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym, łączącym w sobie szereg cech odzwierciedlających dawne metody gospodarowania i adaptacji środowiska naturalnego. Charakter krajobrazu, obok cech środowiska przyrodniczego jest określany spuścizną materialną w postaci architektury sakralnej, rezydencjonalnej, mieszkalnej, architektury użyteczności publicznej, architektury obronnej, cmentarzy, zespołów zieleni projektowanej w postaci parków i założeń ogrodowych, dziedzictwa archeologicznego określającego najstarsze formy osadnicze oraz metody gospodarowania w postaci dziedzictwa niematerialnego. Składnikami określającymi krajobraz kulturowy pozostają również takie elementy jak szlaki drogowe, rolnictwo oraz przemysł wpływające na współczesne przemiany i formy krajobrazu, a także tereny o znacznie mniejszym nasyceniu zaludnienia, gdzie podstawową treścią pozostaje środowisko naturalne przede wszystkim w formie zwartych kompleksów leśnych, poddawanych mniej intensywnym procesom definiującym działalność człowieka.

Dla rozwoju powiatu gorzowskiego przełomowym stał się rok 1945. Destrukcji uległy wówczas zarówno zabytki architektury, jak również zabytki ruchome, m. in. wyposażenia kościołów. Przerwana została ciągłość kulturowa miejscowości, która funkcjonowała tutaj od średniowiecza. Mimo zniszczeń wojennych i powojennych działań przetrwały murowane budynki mieszkalne o walorach zabytkowych, wzniesione w różnych stylach architektonicznych funkcjonujących w ciągu całego XIX i na początku XX wieku. Liczna zabudowa ryglowa i drewniana – znana z przekazów ikonograficznych – uległa zniszczeniu. Istniejąca na terenie powiatu historyczna zabudowa w dużej mierze znajduje się w złym stanie technicznym.

5.2.3. Zabytki nieruchome

W myśl art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami za zabytki nieruchome uznaje się krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Jedną z form ochrony zabytków jest ich wpisanie do rejestru, który zgodnie z art. 8 cytowanej wyżej ustawy jest prowadzony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W rejestrze zabytków Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków figuruje 86 obiektów zabytkowych nieruchomych znajdujących się na terenie powiatu gorzowskiego. Najwięcej zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru występuje w mieście i gminie Witnica (35 obiektów, w tym 10 w Witnicy). W pozostałych gminach funkcjonuje po kilka lub kilkanaście zabytków: w gminie Santok – 12, w gminie Bogdaniec – 10, w gminie Kłodawa – 9, w gminie Lubiszyn – 8, w gminie Deszczno – 7 i mieście Kostrzyn nad Odrą – 5.

Poniższa tabela przedstawia ilościowo najważniejsze zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków rozmieszczone w gminach powiatu gorzowskiego.

Tabela 1. Najważniejsze zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków rozmieszczone w gminach powiatu gorzowskiego

Lp.	Gmina	Liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	Obiekty sakralne (kościół, świątynia, dzwonnice, kaplice)	Zabytki pałacowe i dworskie	Domy	Cmentarze	Inne
1.	Bogdaniec	10	6	3	-	-	1
2.	Deszczno	7	5	1	-	-	1
3.	Kłodawa	9	3	1	1	1	3
4.	Kostrzyn nad Odrą	5	1	1	-	-	3
5.	Lubiszyn	8	5	2	-	-	1
6.	Santok	12	6	1	2	-	3
7.	Witnica	35	13	6	9	2	5
Razem		86	39	15	12	3	17

Szczegółowy wykaz obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków prowadzonych przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków załączono w aneksie do programu.

5.2.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome stanowią rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Są to m.in. dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W powiecie gorzowskim zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków to głównie wystrój i wyposażenie kościołów. Są to:

- wyposażenie kościoła parafialnego w Deszcznie (ołtarz, ambona, chrzcielnica, empora, prospekt organowy);
- organy w kościele parafialnym w Deszcznie;
- zespół zabytków sepulkralnych z krypty kościoła Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Kostrzynie nad Odrą (wieko sarkofagu, sarkofag ekshumacyjny);
- malowidło ściennie „Ukrzyżowanie” z kościoła filialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Marwicach (gmina Lubiszyn);
- barokowy ołtarz w kościele filialnym p.w. św. Mikołaja w Wysokiej (gmina Lubiszyn);
- tryptyk w kościele parafialnym p.w. Podwyższenia Krzyża w Gralewie (gmina Santok);
- w kościele filialnym p.w. św. Józefa w Dąbroszynie (gmina Witnica):
 - ✓ wyposażenie (kamienne pomniki nagrobne, łódka na kadzidła, chrzcielnica),
 - ✓ barokowy sarkofag w krypcie kościoła,
 - ✓ barokowy ołtarz.

Rejestrem zabytków objęto też wyposażenie z obiektów świeckich:

- portale ceramiczne na zamku w Kostrzynie nad Odrą;
- wystrój parku pałacowego w Dąbroszynie (tablice herbowe rodzin z XVII w., rzeźba Chronosa, rzeźba kobieca (bez głowy) wraz z postumentem, pomnik Victorii, obelisk ku czci księcia Henryka Pruskiego, cokół pod popiersie księcia Henryka Pruskiego, dwa filary bramy wjazdowej do parku wraz z jednym zwieńczeniem, postument pod wazę, partia cokołowa pomnika generała Joachima Fridricha von Wreecha, postumenty na donice kwiatowe, dekoracyjne elementy piaskowcowe.

Zdecydowana większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie powiatu gorzowskiego jest włączona do wojewódzkiej ewidencji zabytków, która dostępna jest do wglądu w Delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gorzowie Wlkp.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytki archeologiczne podlegają ochronie bez względu na stan zachowania (art. 6). Zabytki archeologiczne „odkryte, przypadkowo znalezione albo pozyskane w wyniku badań archeologicznych” lub poszukiwań stanowią własność Skarbu Państwa (art.35). Ustawa nie wprowadza ponadto cezury czasowej w definicji zabytku, zabytkiem archeologicznym mogą być zatem przedmioty mające kilka tysięcy, kilkaset lub kilkadziesiąt lat.

Na terenie powiatu gorzowskiego w rejestrze zabytków zostało zewidencjonowanych, w trzech gminach, 48 stanowisk archeologicznych. Najwięcej obiektów archeologicznych występuje w gminie Kłodawa - 42 stanowiska, z czego 41 stanowisk to osady a 1 stanowisko to cmentarzysko i osada. W pozostałych gminach: Santok - 5 stanowisk (1 stanowisko to grodzisko, 4 stanowiska to zespoły osadnicze) i Lubiszyn – 1 stanowisko (cmentarzysko).

Są to w większości ślady i punkty osadnicze z epoki kamiennej, epoki brązu, okresu rzymskiego, wczesnego i późnego średniowiecza oraz cmentarzyska ciałopalne kultury łużyckiej z epoki brązu. W dużej części to miejsca luźnych znalezisk, przede wszystkim fragmentów ceramiki, uzyskanych w wyniku prowadzonych od 1978 roku badań powierzchniowych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcia Polski, który ma służyć tworzeniu krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych i prowadzeniu wszelkich działań konserwatorskich w tym zakresie. Stanowiska archeologiczne, w większości, nie są eksponowane w terenie, ale posiadają dużą wartość poznawczą. Wszystkie objęte są ochroną konserwatorską poprzez umieszczenie ich w strefach ochrony konserwatorskiej.

Wykaz zabytków archeologicznych na terenie powiatu gorzowskiego wpisanych do rejestru zabytków załączono w aneksie do programu.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Muzea stanowią ważną placówkę służącą ochronie zabytków ruchomych, a w przypadku muzeów skansenowskich, służą również ochronie budowli lub stanowisk archeologicznych.

Na terenie powiatu gorzowskiego funkcjonują dwa muzea w Kostrzynie nad Odrą, a w Bogdańcu i Santoku Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. posiada swoje bazy wystawiennicze. Ponadto funkcjonują samorządowe placówki i prywatne inicjatywy o charakterze muzealnym.

W Kostrzynie nad Odrą funkcjonują dwie placówki muzealne:

- Muzeum Twierdzy Kostrzyn, ul. Graniczna 1,
- Muzeum Przyrodnicze Lubuskiego Klubu Przyrodników, Punkt Informacji Turystycznej, ul. Dworcowa 7.

W Gimnazjum nr 2 im. Integracji Europejskiej przy ul. Mikołaja Reja 32A znajduje się Szkolna Izba Pamięci, w całości poświęcona pamięci jeńców Stalagu III Alt Drewitz.

W gminie Bogdaniec:

- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. – posiada bazę wystawienniczą w Bogdańcu. Zbiory kultury i techniki wiejskiej w Bogdańcu mieszczą się w zagrodzie młyńskiej wraz z młynem i domem młynarza, zlokalizowanej na obrzeżu Chronionego Obszaru Krajobrazowego Wysoczyzny Bogdanieckiej. Zgromadzono tu sprzęty związane z przetwórstwem ziarna i wypiekiem chleba, dawne środki transportu oraz maszyny i narzędzia rolnicze.

W gminie Santok:

- Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. – posiada bazę wystawienniczą w Santoku. Zbiory w Santoku związane są z grodziskiem piastowskim w tej miejscowości, datowanym od VIII do przełomu XII/XIII wieku. Prezentują one przede wszystkim wyniki badań archeologicznych prowadzonych na grodzisku.

W mieście i gminie Witnica:

- w odrestaurowanej willi fabrykanckiej (tzw. „Żółty Pałacyk” z 1880 roku) przy ul. Sikorskiego 6 w Witnicy mieszczą się siedziby Miejskiego Domu Kultury, Miejskiej Biblioteki Publicznej, Parku Krajobrazowego "Ujście Warty", Polsko-Niemieckiego Stowarzyszenia "Educatio Pro Europa Viadrina" oraz Izby Tradycji Regionalnej (z ciekawymi zbiorami pamiątek przeszłości oraz śladami niemiecko-polskiej historii miasta),
- w Urzędzie Miasta i Gminy przy ul. Krajowej Rady Narodowej 6 w Witnicy eksponowane są zabytki archeologiczne pozyskane w trakcie badań archeologicznych na terenie witnickiej strefy ekonomicznej i przy budowie obwodnicy,
- w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku na terenie parku miejskiego w Witnicy założono Park Drogowskazów i Słupów Milowych Cywilizacji. Jest to swego rodzaju skansen poświęcony drodze w szerokim kulturowym znaczeniu tego pojęcia. W Parku są gromadzone i eksponowane zabytki lub ich kopie oraz instalacje w czterech wyodrębnionych przestrzeniach: kultury drogi, słupów milowych cywilizacji, refleksji oraz uśmiechu. Poza walorami poznawczymi, odnoszącymi się do dziejów tych terenów i ich związków ze światem, jest propozycją ukazywania przeszłości małej ojczyzny w warunkach plenerowych i sposobem na ochronę ginących zabytków cywilizacji technicznej.

Oprócz samorządowych placówek na terenie gminy Witnica funkcjonują prywatne inicjatywy o charakterze muzealnym:

- Prywatne Muzeum Chwały Oręża Polskiego Pułkownika Czesława Chmielewskiego znajduje się w budynku mieszkalnym przy ul. Sikorskiego 35 w Witnicy.
- w Nowinach Wielkich – w pobliżu stacji kolejowej – zlokalizowany jest Park Dinozaurów Leśna ścieżka edukacyjna, gdzie można odbyć wycieczkę w prehistorię.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Bardzo ważną częścią dziedzictwa kulturowego są wartości niematerialne do których należą tradycje i przekazy ustne, sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata, umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Jednym z kluczowych celów Konwencji UNESCO z 2003 roku jest ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ochrona definiowana jest jako środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego: identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa

Po II wojnie światowej nastąpiła wymiana tutejszej społeczności, co przerwało dotychczasową ciągłość kulturową. Wyjechali dotychczasowi mieszkańcy (Niemcy), którzy współtworzyli charakter i kształt regionu w ubiegłych wiekach, jego wielokulturowy i wielowyznaniowy wizerunek z okresu XIX i początków XX wieku a pojawili się osadnicy polscy z różnych stron oraz w niewielkim stopniu ukraińscy. Taka sytuacja spowodowała nowe zróżnicowanie kulturowe, gdyż każda z grup przyniosła swoje tradycje i zwyczaje. Trudno jest mówić więc o kultywowaniu tradycji, regionalnego stroju czy obrzędów. Stworzyło to jednak możliwości poznawania dziedzictwa niematerialnego wielu kultur. W celu zachowania i kultywowania jego elementów, takich jak m. in. pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi wydarzeniami rodzinnymi (śluby, pogrzeby), tradycje związane ze świętami, potrawy - konieczne jest ich dokumentowanie. Dla tożsamości kulturowej tych terenów, mimo przerwania jej ciągłości w 1945 roku, istotne jest używanie i stosowanie – także w stosunku do nowo powstających zespołów zabudowy – polskich odpowiedników historycznych nazw miejscowych, np. ulic, placów. Wskazane jest inicjowanie nowego nazewnictwa lub zmian w istniejącym nazewnictwie promujących lokalną historię i lokalne

tradycje. Związane jest to m. in. z upamiętnieniem i utrwaleniem w pamięci mieszkańców, zwłaszcza młodego pokolenia, ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. do podstawowych form ochrony zabytków należą:

- wpis do rejestru zabytków
- uznanie za pomnik historii
- utworzenie parku kulturowego
- ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

W świetle aktualnie obowiązującej ustawy, o prawnym statusie zabytku decyduje jedynie decyzja o wpisie obiektu nieruchomości bądź ruchomego do rejestru zabytków lub z podobnymi skutkami, decyzja o wpisie do inwentarza archiwum, biblioteki i muzeum. Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa (art. 8).

Z wnioskiem o taki wpis, zgodnie z obowiązującą ustawą, może występować właściciel zabytków oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Wpis taki nie wyklucza wydania decyzji o wpisie do rejestru położonych na tym obszarze zabytków nieruchomych. Decyzja o wpisie do rejestru zabytków danego obiektu powinna być poprzedzona wnikliwą analizą zasadności takiego wpisu, przy uwzględnieniu konstytucyjnego zakazu naruszania istoty prawa własności oraz wynikać z niekwestionowanych wartości obiektu jako zabytku.

Zgodnie z art. 8 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa lubuskiego prowadzi Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków. W rejestrze zabytków nieruchomych Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (z terenu powiatu gorzowskiego) znajduje się 158 decyzji. Niektóre decyzje obejmują zespoły zabudowy, składające się z kilku obiektów, dlatego też liczba decyzji, nie jest jednakowa z liczbą obiektów wpisanych do rejestru. W rejestrze zabytków, znajdują się także obiekty, które kwalifikują się do skreślenia z rejestru z uwagi na utracenie wartości zabytkowych lub całkowicie zrujnowane. Do lubuskiego wojewódzkiego rejestru zabytków z terenu powiatu gorzowskiego wpisanych jest 86 zabytków nieruchomych, 12 zabytków ruchomych oraz 48 stanowisk archeologicznych. Pełny rejestr zabytków przedstawia rozdział 13 programu pt. Aneksy.

Uznanie za pomnik historii.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

Na obszarze powiatu brak jest zabytków uznanych za pomnik historii.

Utworzenie parku kulturowego

Utworzenie parku kulturowego zależy od rady gminy. Rada gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej,

usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomości, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych.

Zgodnie z danymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID), na dzień 31 grudnia 2015 roku, na terenie powiatu gorzowskiego znajduje się jeden Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów” w Bogdańcu, utworzony uchwałą Rady Gminy Bogdaniec w dniu 29 września 2006 roku (uchwała nr XXXIII/170 /2006). Obszar parku obejmuje część doliny rzeki Bogdanki z trzema historycznymi założeniami młyńskimi powstałymi w przeciągu XIX wieku oraz zabudowę willową z końca tegoż stulecia.

Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Kwestie dotyczące ochrony zabytków w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym regulują art. 18, 19 i 20 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wprowadzając obowiązek ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu koncepcji zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Ustawa wymienia zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego tj. zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie, inne zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków, parki kulturowe. Projekty i zmiany zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

5.4. Zabytki w gminnych ewidencjach zabytków

Ochrona zabytków zlokalizowanych na terenach gmin należących do powiatu gorzowskiego należy do obowiązków samorządu lokalnego. O zadaniach stojących przed organami administracji publicznej (m.in. zarządami gmin), mówi art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy m.in. mają dbać o: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie oraz zapobiegać zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków. Zgodnie z art. 22 pkt 4 wójt, burmistrz prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. Natomiast pkt 5 tego artykułu określa zakres gminnej ewidencji, w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Sposób prowadzenia gminnej ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Ponadto Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie wydał instrukcję zawierającą ustalenia ogólne dotyczące opracowywania kart adresowych zabytku nieruchomego, zasady sporządzania karty adresowej zabytku nieruchomego oraz zasady sporządzania karty adresowej zabytku nieruchomego (GEZ) – dla stanowisk archeologicznych.

Na mocy zapisów art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronę zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami).

Konsekwencją włączenia zabytku nieruchomego do gminnej ewidencji zabytków jest ograniczenie wykonywania prawa własności do nieruchomości zabytkowej. Planowane bowiem prace przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53 ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) oraz na etapie wydania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków zobowiązani są do zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie. Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Aktualnie żadna z gminy powiatu gorzowskiego nie posiada gminnej ewidencji zabytków w rozumieniu obecnie obowiązujących przepisów prawa.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu gorzowskiego

W powiecie gorzowskim do najbardziej wartościowych założeń urbanistycznych zaliczyć należy układ planistyczny Kostrzyna nad Odrą, do najlepiej zachowanych układów ruralistycznych, powstałych w okresie średniowiecznym, w tym zwłaszcza owalnicowych, należy rozplanowanie wsi Jenin (gmina Bogdaniec) i Wawrów (gmina Santok), przykładem osadnictwa z okresu nowożytnego, tzw. ołederskiego jest miejscowość Chwałowice (gmina Bogdaniec). W architekturze sakralnej wyjątkowe miejsce zajmują kościoły romańsko-gotyckie w Lubnie i Marwicach (gmina Lubiszyn) i Wojcieszycach (gmina Kłodawa). Z założeń rezydencjonalnych, należy wymienić zespół w Dąbroszynie (gmina Witnica), dziewiętnastowieczne założenia w Sosnach (gmina Witnica) oraz pałac w Stanowicach. Z architektury ryglowej na szczególną uwagę zasługują kościoły w Chwałowicach (gmina Bogdaniec), Santocznie (gmina Kłodawa) i Wysokiej (gmina Lubiszyn). Budownictwo murowane z tego okresu reprezentuje barokowy kościół w Różankach (gmina Kłodawa). Na szczególną uwagę zasługują również neostylowe kościoły XIX, XX wieku w Dąbroszynie (gmina Witnica) i Santoku. Budownictwo mieszczańskie w stylu eklektyzmu i secesji reprezentowane jest w Witnicy. Na szczególną uwagę zasługuje też willa fabrykancka w Witnicy. Również duże znaczenie ma nowożytna fortyfikacja - zespół twierdzy w Kostrzynie nad Odrą wraz z jej XIX – wiecznym fortem w Sarbinowie.

Ponadto zabytkami o najwyższym znaczeniu dla powiatu gorzowskiego są pałac i park pałacowy w Kamieniu Wielkim, które stanowią własność powiatu gorzowskiego a pozostają w trwałym zarządzie Domu Pomocy Społecznej w Kamieniu Wielkim – jednostki organizacyjnej powiatu.

Pałac w Kamieniu Wielkim (gmina Witnica)

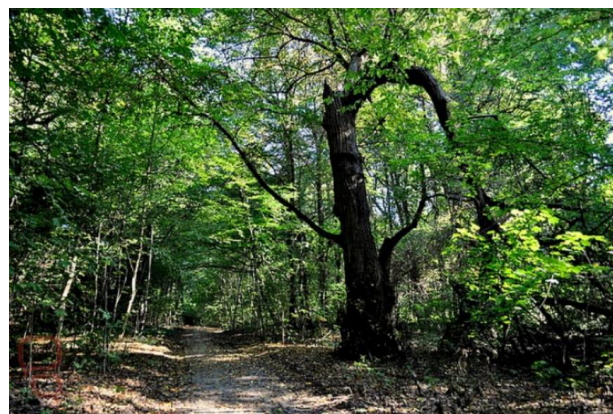
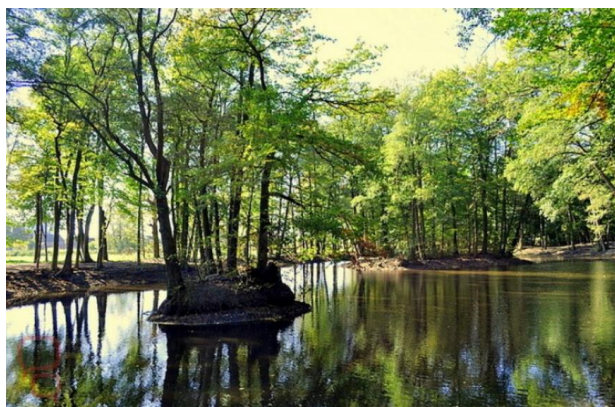
Źródło: <http://zamkilubuskie.pl>

Źródło: <http://dpskamienwielki.pl>

Pałac znajduje się w ramach zespołu pałacowo-parkowego w północno-wschodniej części wsi. Budowla sąsiaduje z założeniem parku krajobrazowego, a po stronie zachodniej ze stawem wiejskim, tzw. Stawem Piaskowym. W ramach powojennej adaptacji zespołu na ośrodek pomocy społecznej, pałac rozbudowano i wzniesiono w jego sąsiedztwie zabudowania związane z nową funkcją obiektu. Pałac wzniesiony został w latach 20-tych XIX wieku w stylu klasycystycznym. Obiekt zlokalizowany jest na osi wschód-zachód i założony został na planie prostokątnym. Jest to budowla murowana z kamienia i cegły, o tynkowanych elewacjach. Budowla jest podpiwniczona, prostopadłościenna, dwukondygnacyjna, nakryta dachem mansardowym z facjatą. Wcześniej znajdował się na tym miejscu dwór szlachecki, z którego zachowały się sklepione kolebkowo piwnice z lunetami, datowane na XVII i XVIII wiek. Obecnie do wschodniej elewacji przylega parterowe, powojenne skrzydło, natomiast do elewacji zachodniej dodany został budynek zawierający windę z przeszklonym szybem. Na detal architektoniczny elewacji składa się boniowanie, fryz złożony z kolistych plakietek i płycin oraz gzyms koronujący. Elewacje boczne są aktualnie – w wyniku powojennej przebudowy i rozbudowy – nieczytelne. Pierwotny układ wnętrza uległ niema całkowitemu zatarciu w związku z powojennymi remontami i adaptacjami. Wewnątrz budowli nie zachowały się elementy historycznego wystroju i wyposażenia wnętrz. Nie zachowała się również stolarka okienna i drzwiowa. W okresie powojennym pierwsze roboty budowlane przy pałacu przeprowadzono w latach 1965-1971 (wewnątrz wykonano nowy układ pomieszczeń, dostosowując je do nowych funkcji, w dwóch pomieszczeniach piwnicznych wykonano kaplicę). W lata 1987-1992 pałac rozbudowano o parterowe skrzydło po stronie wschodniej. W latach 1993-1994 przeprowadzono kompleksowy remont wnętrza oraz rekonstrukcję elewacji w oparciu o przekazy ikonograficzne, zarazem przełożono połacie dachowe dachówką karpiówką, a po stronie zachodniej dodano budynek mieszczący windę.

Park pałacowy krajobrazowy w Kamieniu Wielkim (gmina Witnica)

Źródło: <http://www.egorzowska.pl>

Park pałacowy w Kamieniu Wielkim (niem. Gross Kammin) zajmuje północno-wschodnią część wsi i rozciąga się po północnej stronie dawnego pałacu oraz pozostałości zabudowy folwarcznej, zlokalizowanej wokół dziedzica gospodarczego. Park został zakomponowany w typie parku krajobrazowego o powierzchni ok. 18 ha. Park poprzedza obszerny dziedziniec z pałacem,

przed którym pierwotnie znajdował się paradny podjazd wraz z gazonem i rabatą w kształcie muszli, a za nim parter ogrodowy. Przy drodze dojazdowej do pałacu znajduje się szpaler lipowy, który otacza polanę przypałacową i kończy się przed północną – ogrodową elewacją pałacu. Po wschodniej stronie drogi do pałacu, rozciąga się obszerna polana widokowa przekształcona w sad. Zasadniczy element w kompozycji wnętrza założenia stanowią dwa stawy z wyspami pośrodku, usytuowane we wschodniej części parku, połączone systemem drenów ze Stawem Piaskowym oraz zasilane wodami rowu opaskowego. Przebieg dróg jest zbliżony do historycznego i posiada nieregularny układ, w kształcie łagodnych łuków, rozplanowanych pomiędzy polanami widokowymi i szpalerami drzew. Kompozycję parku uatrakcyjniamy miejsca widokowe w formie wzgórz i kopców. Nasadzenia wzdłuż głównych dróg w parku stanowią aleje dębowe. Zwarty drzewostan parku tworzą gatunki rodzime, wśród których dominują: dąb szypułkowy rosnący pojedynczo i szpalerowo, lipa drobnolistna i szerokolistna, grab pospolity, klon pospolity i jawor, jesion wyniosły, buk pospolity, wiąz polny, kasztanowiec biały oraz świerk pospolity. Obszary cieków wodnych i podmokłe tereny wokół stawów porasta olsza czarna, grab pospolity, topola osika. Najstarszą populację drzew stanowią dęby, lipy, wiązy i klony. Pojedyncze okazy drzew cennych i rzadkich, wzbogacają i urozmaicają drzewostan parku, wśród których występują: buk czerwony, dąb szypułkowy oraz tulipanowiec amerykański, cisy. Założenie zachowało się w swoich pierwotnych granicach, wraz z czytelnym historycznym rozplanowaniem. Zmiany wprowadzono w części przypałacowej, gdzie całkowicie przekształcono i przekomponowano charakter reprezentacyjny tego terenu, dodatkowo wtórnie zagospodarowując część polany parkowej jako sad. Z architektonicznego wystroju parku nie zachowały się żadne elementy. Park wymaga kompleksowej rewaloryzacji.

Stare Miasto - Twierdza jako założenie urbanistyczno-fortyfikacyjne

Widok Twierdzy Kostrzyn ok. 1921 r., źródło: <https://pl.wikipedia.org>

Nad prawym brzegiem Odry, w sąsiedztwie przekraczających ją mostów, rozciąga się dzielnica Kostrzyna nad Odrą - Stare Miasto. Na układ przestrzenny średniowiecznego grodu wpływ miały warunki topograficzne - wyjątkowo dogodne położenie u zbiegu dwóch dużych rzek, w sąsiedztwie okolicy bagiennej, usianej licznymi starorzeczami nadodrzańskimi. Na skrzyżowaniu lądowych oraz rzecznych szlaków komunikacyjnych i handlowych powstało miasto z regularną

siatką ulic z wytyczonym w centrum rynkiem, które w pierwszej połowie XVI wieku zostało ujęte w ramy nowożytnych fortyfikacji ziemno-murowanych. Zamknięte w twierdzy miasto otrzymało zwartą urbanistycznie, gęstą zabudowę. Stare Miasto - Twierdza było wielokrotnie odbudowywane i przebudowywane. Na przestrzeni wieków zmieniała się architektura kościoła farnego i zamku. Unowocześniono i rozbudowano umocnienia twierdzy. Oddano do użytku miejski wodociąg, wybrukowano ulice, przeprowadzono linie tramwajowe - łączące starówkę z przedmieściami. W 1945 roku Stare Miasto - Twierdza przestało istnieć. W obecnej formie posiada status ruiny, która powoli jest odbudowywana.

Źródło: <http://muzeum.kostrzyn.pl>

Kościół w Lubnie (XIII-wieczny)

Źródło: <http://neumark.pl>

Kościół parafialny pw. św. Józefa w Lubnie jest budowlą późnoromańską z neoromańską zakrystią. Wzniesiony został na przełomie XIII i XIV wieku ze starannie obrobionych granitowych kwader. Parafia w Lubnie wzmiankowana jest pośrednio w 1337 roku. W roku 1796 podczas prac remontowych otynkowano fasadę, wewnątrz oraz ujednolicono otwory okienne i portal główny. W szczycie wschodnim zachowano trzy charakterystyczne, wąskie otwory okienne symbolizujące

Trójce Świętej. W latach 1825 – 1826 dobudowano do kościoła od strony północnej zakrystię. Większa część XIX- wiecznego wyposażenia świątyni została wymieniona w latach 70. XX wieku. W okresie reformacji kościół przejęli protestanci. Po 1945 roku obiekt znalazł się w posiadaniu gminy katolickiej.

Kościół w Marwicach (XIII-wieczny)

Źródło: <http://neumark.pl>

Obecny kościół filialny pw. Narodzenia NMP w Marwicach powstał przed 1337 rokiem. W XVII wieku otynkowano szczyty kościoła, a w 1716 roku dobudowano od strony zachodniej ryglową wieżę, która obecnie nie istnieje. Kościół jest budowlą orientowaną, późnoromańską. Zbudowany z obrobionej kostki granitowe układanej w poziome warstwy. Dekoracja obydwu szczytów oraz obramienia okien wykonane zostały z cegły. Obiekt posiada skromną dekorację, m.in. na szczytach ostrołukowe blendy oraz ostrołukowe portale o granitowych ościeżach, z których jeden jest zamurowany. Na poddaszu, na wschodniej ścianie znajduje się malowidło „Ukrzyżowanie” wykonane przez anonimowy warsztat około 1350 roku. Malowidło zostało podane w 2004 roku pracom konserwatorskim, dzięki czemu odzyskało swoją dawną świetność. Od czasów reformacji kościół był świątynią protestancką, którą po 1945 roku przejęli katolicy. W latach 70-tych XX wieku przeprowadzono remont kościoła i od strony północno – wschodniej, w miejscu starej zakrystii dobudowano nową.

Kościół w Wojcieszycach (XIII-wieczny)

Źródło: <http://www.ziemialubuska.pl>

Kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Wojcieszycach został wzniesiony na przełomie XIII i XIV wieku w stylu późnoromańskim, ze starannie obrobionych, granitowych kwader. Po stronie zachodniej usytuowany został uskokowy, ostrołukowy portal. Budowla orientowana, założona jest na planie prostokątnym, pierwotnie bez wyodrębnionego prezbiterium. W 1705 roku po stronie zachodniej nadbudowano ryglową wieżę dzwoniczą, zwieńczoną ośmioboczną latarnią z wiatrowskazem z datą budowy. W tym samym czasie po stronie wschodniej dodano półkolistą apsydę.

Zespół pałacowo-parkowy w Dąbroszynie

Pałac w Dąbroszynie ok. 1860 r.

Źródło: <http://www.witnica.pl>

Pałac w Dąbroszynie stan obecny

Pałac w Dąbroszynie został wzniesiony w latach 80-tych XVII wieku w stylu barokowym. Budowla otrzymała formę prostopadłościenną, dwukondygnacyjną, z wysokim dachem dwuspadowym, o dwóch narożnych ryzalitach. Obiekt został wzniesiony z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej, o tynkowanych elewacjach. Ponad wejściem głównym umieszczono herb rodziny von Schöning. Elementem wystroju barokowej rezydencji są zachowane w kilku pomieszczeniach parteru barokowe dekoracje sztukatorskie, wykonane prawdopodobnie przez artystów saksońskich. Ostateczny kształt budowla uzyskała poprzez przebudowę w stylu neogotyckim w 1851 roku. Elewacje ukształtowano w sposób rytmiczny i symetryczny z prostokątnymi otworami okiennymi z opaskami, gzymsem cokołowym, podokiennym i koronującym. Bryłę zaakcentowano w narożnikach sterczynami. Z tego okresu zachowała się też stolarka okienna i drzwiowa. W latach 70-tych XX wieku wykonano z inicjatywy państwowego gospodarstwa rolnego kompleksowy remont elewacji pałacu. W latach 90-tych XX wieku założono piec centralnego ogrzewania. W ostatnich latach przeprowadzono kompleksowy remont polegający na adaptacji wnętrza na cele hotelowe (wymieniono stolarkę okienną, schody oraz poddano konserwacji sztukaterie w pomieszczeniach parteru i piętra).

Pałac w Sosnach

Źródło: <http://zdow.pl>

Pałac tzw. Stary Dom wzniesiony został w 1835 roku. Budowla założona została na planie wysokim, granitowym cokole, podpiwniczona, dwukondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym. Elewacje frontowa i tylna zakomponowane zostały jako trzynastoosiowe. W 1886 roku pałac został rozbudowany o skrzydło zachodnie z wieżą. W 1909 roku wnętrza pałacowe zostały przebudowane, w związku z prowadzoną modernizacją rezydencji. Po II wojnie światowej

cenne wyposażenie pałacu zostało zniszczono lub rozproszone. Część elementu wystroju wnętrza znalazło się w zbiorach Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. Obecnie pałac znajduje się w rękach prywatnego właściciela.

Kościół w Chwałowicach (XVIII wiek)

Źródło: <http://www.lwzk.pl>

W 1790 r. wzniesiono w Chwałowicach protestancki kościół. Wybudowano go na sztucznie utworzonym nasypie pośrodku wsi. Od XIX wieku, aż do 1945 r., posiadał status kościoła parafialnego. Kościół wzniesiono na rzucie zbliżonym do kwadratu z prostokątnym przedsionkiem po stronie południowej. Budowlę o konstrukcji szkieletowej nakryto wysokim dachem czterospadowym. Wypełnienia szkieletu w większości wykonano z cegły ceramicznej. W 1945 r., po zakończeniu II wojny światowej, kościół został poświęcony na potrzeby napływającej ludności wyznania katolickiego. Po zmianie użytkownika nastąpiło przeobrażenie wnętrza. Usunięto emporę przylegającą do ścian bocznych budowli. W części prezbiterialnej wprowadzono dwa aneksy gospodarcze.

Kościół w Santocznie (XVIII wiek)

Źródło: <http://www.lwzk.pl>

Kościół pw. Przemienia Pańskiego w Santocznie powstał w 1767 roku, kiedy zaadaptowano jeden z magazynów huty. Niska, parterowa bryła budowli przykryta jest wysokim dachem naczółkowym. Obiekt wzniesiony został w konstrukcji ryglowej o otynkowanych polach międzyryglowych. Nietypowa bryła kościoła wynika z wtórnej funkcji budowli. O jej sakralnym charakterze świadczy przede wszystkim wysoka, wzniesiona w konstrukcji ryglowej wieża (1818–1819). Wieża nakryta jest hełmem namiotowym z umieszczonymi w nim tarczami zegarowymi, zwieńczonym kulą i krzyżem. W 1872 roku świątynię poszerzono o dobudówkę, mieszczącą obecnie klatkę schodową prowadzącą na emporę oraz wyposażono w organy. Wnętrze utrzymało swój oryginalny charakter, dzięki pozostawieniu empor wzdłuż ścian bocznych. Po roku 1945 kościół poświęcono dla potrzeb wyznania katolickiego. Prace prowadzone po wojnie przy obiekcie nie zatępiły jego zasadniczego charakteru. Wnętrze przystosowano do potrzeb liturgii katolickiej wprowadzając nowy układ ławek i ołtarz zwrócony w stronę wiernych. W roku 1972 przeprowadzono remont kapitalny obiektu (wymiana części podwalin i ław fundamentowych,

wprowadzano izolację poziomą, wymiano części wypełnień konstrukcji na cegłę, pobielono strop oczyszczono do czystego drewna). W 1980 doprowadzono do świątyni instalację elektryczną. W roku 1990 naprawiono dach wieży i wprowadzono zadaszenie nad wejściem do niej i pomalowano wnętrze.

Kościół w Wysokiej (XVIII wiek)

Źródło: <http://neumark.pl>

Kościół ewangelicki, obecnie rzymsko-katolicki fil. pw. św. Mikołaja w Wysokiej, szachulcowy, z muru pruskiego. Zbudowany w XVIII wieku. Najstarszą częścią obecnego kościoła jest wieża z 1719 roku. Korpus nawowy powstał w latach 1730 – 1735, w miejscu wcześniejszej świątyni. W 1826 roku wieża została odeskowana i w 1907 roku przykryta nowym dachem. W sensie typologicznym kościół z Wysokiej jest budowlą salową, o konstrukcji ryglowej. Po II wojnie światowej zlikwidowano emporeę północną, a na zakrystię zaadaptowano pomieszczenie z lożą kolatorską. W ostatnim czasie przeprowadzono prace remontowo – konserwatorskie przywracające jego dawną świetność.

Kościół w Różankach (z początku XVIII wieku)

Źródło: <https://pl.wikipedia.org>

Kościół parafialny pw. św. Stanisława Kostki w Różankach wzniesiony został na początku XVIII wieku z fundacji Johanna Matth. von Polentz, ówczesnego właściciela miejscowości. Budowla założona jest na planie prostokątnym, z czworoboczną wieżą po stronie zachodniej, dostawioną w 1735 roku i zakrystią po południowej. Na wyposażeniu świątyni znajduje się późnobarokowy ołtarz. Do 1945 roku w świątyni znajdowały się dwa srebrne kielichy mszalne, w tym jeden z 1597 roku.

Kościół w Dąbroszynie (koniec XVII wieku)

Źródło: <http://neumark.pl>

Źródło: <http://www.wrotalubuskie.eu>

Neogotycki kościół filialny pw. św. Józefa w Dąbroszynie stoi w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu. Budowla została wzniesiona prawdopodobnie w końcu XVII wieku na planie krzyża greckiego. Wnętrze świątyni zostało wyposażone w drogie łupy wojenne. Kościół został jednak splądrowany przez Rosjan w 1758 roku. W północnym ramieniu transeptu zachowało się mauzoleum rodu von Schöning z pomnikami epitafijnymi, wykonanymi w końcu XVII i na początku XVIII wieku. W latach 1825 – 1828 świątynię przebudował w stylu neogotyckim inspektor budowlany Elchner, zapewne wg projektu słynnego architekta K.F. Schinkela. Po stronie zachodniej dodano okazałą wieżę, a elewacje ozdobiono ostrołukowo zamkniętymi blendami, w których umieszczono okna.

Kościół w Santoku

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl>

Źródło: www.lubtur.pl

Obecny, neogotycki kościół p.w. św. Józefa w Santoku powstał w 1857 r. podczas budowy drogi żelaznej z Krzyża do Gorzowa Wlkp., stąd mówi się o nim „kolejowy”. Obiekt wybudowano na planie krzyża łacińskiego z cegły produkowanej w cegielni w Murzynowie. Każde z ramion krzyża zakończone jest schodkową attyką, ozdobione ząbkowanym gzymsem oraz potrójnymi oknami.

Kościół w Gralewie (z początku XVIII wieku)

Źródło: www.lwkz.pl

Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Gralewie (gmina Santok) wzniesiono w 1708 r. w centrum miejscowości, na sztucznym wyniesieniu. Osiemnastowieczną świątynię wzniesiono na miejscu starszej, prawdopodobnie rozebranej. W 1780 r. budowlę powiększono o wieżę a w 1900 r. wzbogacono ją ośmioboczną latarnią ze strzelistym hełmem, w 1928 r. dostawiono zakrystię. Kościół założony został na planie prostokąta zamkniętego wielobocznie w części prezbiterialnej. Do korpusu, od strony zachodniej, przylega wieża, założona na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu. Po obu stronach nawy dostawiono dwie przybudówki o funkcji kruchty i pomieszczenia gospodarczego. Korpus świątyni nakryty został dachem dwuspadowym, przechodzącym w wielospadowy w części prezbiterialnej. Kruchtę i zakrystię zamknięto jednym dachem trójspadowym. Wieżę zwieńczono płaskim dachem czterospadowym. Elewacje kościoła, z wyjątkiem całkowicie otynkowanych kruchty i zakrystii, organizuje szkieletowy układ konstrukcyjny. Budowlę zamknięto stropem belkowym nagim z powalą deskową. Przez środek kościoła wprowadzono podciąg, na którym wycięto datę budowy obiektu: 22 MAY 1708. Ołtarz w kościele pochodzi z XVI wieku a barokowa ambona z XVIII wieku. W roku 1946 r. wewnątrz dostosowano do potrzeb rytu katolickiego usuwając emporie boczne a także zmieniając usytuowanie ołtarza, ławek i ambony. W latach 1997-2000 przeprowadzony został remont kapitalny świątyni, a w ostatnich latach, odnowiono organy Sauera.

Willa fabrykancka w Witnicy

Źródło: <http://www.witnica.pl>

Willa fabrykancka Hermanna Strunka – właściciela tartaku i fabryki mebli jest interesującym przykładem architektury z okresu dynamicznego rozwoju przemysłu. Fabryka powstała na przełomie XIX i XX wieku, a willa w początku XX wieku. Budynek założony jest na planie prostokąta z dostawioną do północnej elewacji trzykondygnacyjną wieżą z dachem namiotowym. Jest to obiekt jednokondygnacyjny, kryty dachem mansardowym, wielopłociowym. Elewacje u podstawy posiadają boniowany wysoki cokół i ściany licowane żółtą cegłą, podzielone poziomo trzema pasami gładkich tynków, połączonych z opaskami okien i narożnych lizen. We wnętrzach zachowało się wiele przykładów pierwotnego wyposażenia (posadzki, stolarka drzwi i schodów, sztukaterie sufitowe, polichromie, boazerie i okładzina ścian z ceramicznych płytek). Po roku 1945 znajdowała się tu dyrekcja oraz biura fabryki mebli. Obecnie jest to filia miejskiego domu kultury. Zabytek odrestaurowany przez gminę Witnica ze środków własnych, Euroregionu Pro Europa Viadrina, Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Źródło: <http://www.ziemialubuska.pl>

Źródło: <http://www.bogdaniec.pl>

Pałac w Stanowicach jest pałacem secesyjnym z XVIII wieku, usytuowanym w parku krajobrazowym o pięknej alei grabowej. Pałac należał niegdyś do właścicieli huty szkła butelkowego, działającej tu od 1708 roku. W latach 1870-71 dobudowano w pałacu dwa neobarokowe skrzydła i wieżę. Pałac przetrwał działania wojenne w stanie nienaruszonym, jednak po 1945 roku zniszczeniu lub rozproszeniu uległ jego wystrój oraz wyposażenie wewnątrz. Park pałacowy wo-bec braku opieki oraz rabunkowej gospodarki uległ w znacznej mierze dewastacji. W okresie powojennym w budynku pałacu umieszczono biura Państwowego Gospodarstwa Rolnego w Baczynie – Zakład Rolny w Stanowicach. Aktualnie założenie pałacowo-parkowe wraz z folwarkiem znajduje się w zasobach Agencji Nieruchomości Rolnych OT w Gorzowie i jest dzierżawione przez Zakład Utylizacji Odpadów Sp. z o.o. w Gorzowa Wlkp. W planach jest kompleksowa rewaloryzacja założenia i adaptacja do funkcji administracyjnych, konferencyjnych oraz gospodarczych.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń

Poniższa tabela zawiera analizę silnych i słabych stron, oraz szans i zagrożeń, uwarunkowań mających istotny wpływ na ochronę zabytków powiatu gorzowskiego. Analiza służy formułowaniu priorytetów programu opieki nad zabytkami. Należy zauważyć, że niektóre aspekty mogą być zarówno atutem, jak i stwarzać problem w znalezieniu właściwych form opieki.

Tabela 2. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none">– liczne obiekty zabytkowe, które można wykorzystać do celów turystycznych i gospodarczych,– funkcjonowanie muzeów, miejsc pełniących rolę społecznych muzeów, organizacja lekcji historii w tych miejscach,– różnorodność kulturowa, obecność mniejszości narodowych i etnicznych (Łemków, Tatarów, Ukraińców, Romów),– organizacja święta plonów w gminach i powiecie przy zachowaniu tradycji i obrzędów,– cykliczne imprezy kulturalne,– dobre położenie geograficzne i terytorialne powiatu (przejście graniczne w Kostrzynie nad Odrą),	<ul style="list-style-type: none">– brak pełnej ewidencji zabytków w gminach powiatu gorzowskiego,– brak gminnych programów opieki nad zabytkami,– brak listy potrzeb w dziedzinie ochrony zabytków,– niska świadomość społeczna znaczenia opieki nad zabytkami,– zły i pogarszający się stan części zabytków, dewastacja i destrukcja zabytków,– stosowanie nowych materiałów (ahistorycznych) przy remontach i konserwacji obiektów zabytkowych,– niewystarczająca opieka nad kompleksami parkowymi,

<ul style="list-style-type: none"> – dobra współpraca z gminami oraz innymi powiatami, w tym z powiatem Markisch-Oderland (promocja tradycji i historii), – duża atrakcyjność przyrodnicza (Park Narodowy „Ujście Warty”, Park Krajobrazowy „Ujście Warty”, obszary „Natura 2000”, liczne rezerваты, zespół przyrodniczo-krajobrazowy), – istnienie edukacyjnych ścieżek przyrodniczych, – ogólny dobry stan zabytków sakralnych. 	<ul style="list-style-type: none"> – niepełne zabezpieczenie antywłamaniowe i przeciwpożarowe obiektów zabytkowych (szczególnie sakralnych), – mała promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu jako towaru turystycznego, – słabo rozwinięta baza turystyczna, – stosunkowo wysokie koszty rewaloryzacji i odbudowy zabytków, – niedofinansowanie zabytków, brak środków finansowych w budżetach gmin i powiatu, – brak wsparcia finansowego ze strony Państwa w kontekście zarządzania nieruchomościami Skarbu Państwa, – brak środków finansowych na wkład własny do programów europejskich.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków pochodzących z: Unii Europejskiej, budżetu państwa, i innych źródeł pozabudżetowych, – wzrost zainteresowania samorządów lokalnych dziedzictwem kulturowym, w tym jego ochroną i udostępnianiem w ofercie turystycznej, – możliwość planowania tras turystycznych, w tym tras rowerowych i szlaków o miejscach i obiekty zabytkowe, – rozwój i poprawa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych oparciu o obiekty i obszary historyczne, – rozwój i turystyki i agroturystyki, – koordynacja działań konserwatorskich z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, – aktywacja zawodowa lokalnej społeczności (nowe miejsca pracy w związku z rewitalizacją obiektów zabytkowych), – zwiększający się ruch turystyczny, poprawiająca się sieć dróg, – promowanie obiektów zabytkowych i walorów krajobrazu kulturowego, – rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów zabytkowych oraz nadanie im nowych funkcji. 	<ul style="list-style-type: none"> – zagrożenie ze strony sił przyrody: silne wiatry, powódzie, – bezpowrotna utrata części zasobów dziedzictwa kulturowego (poprzez dewastację, samowolne remonty, kradzieże), – niewystarczające środki finansowe na prowadzenie prac konserwatorskich, – złożona sytuacja prawno-własnościowa zabytków (różne formy dzierżawy), – małe zainteresowanie młodszych pokoleń dorobkiem kulturowym regionu, – niejednokrotny brak współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków, – trudności wynikające z braku jasnych podstaw prawnych współpracy powiatu z gminami i gmin między sobą, – brak właściwych zapisów w dokumentach planistycznych, – słaby nadzór nad zabytkami (nie wystarczające stany etatowe) i niewielkie sankcje prawne oraz karne ze strony instytucji do tego powołanych w stosunku do łamiącymi prawo w zakresie ochrony dóbr kultury, – przypisywanie powiatowi nowych zadań bez zabezpieczenia środków finansowych.

7. Założenia programowe

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wieloletni powiatowy program opieki nad zabytkami ma na trwałe wprowadzić problematykę związaną z zabytkami w obszarze zainteresowania i troski władz powiatu. Przejawem zainteresowania ma być podejmowanie działań angażujących różne podmioty oraz włączenie do tych działań czynników społecznych. Wdrożenie powiatowego programu opieki nad zabytkami, poprzez wykonanie wskazanych zadań, ma pomóc w realizacji celów określonych przez ustawodawcę.

7.1 Priorytety programu opieki

Zapewnienie opieki nad zabytkami przez władze samorządowe ma odmienny charakter od działań podejmowanych przez indywidualnych właścicieli zabytków. Samorząd ma możliwość i uprawnienia do kreowania polityki w stosunku do obiektów zabytkowych. Indywidualny właściciel dba o utrzymanie obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie. Podstawową rolę w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym na danym terenie, według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, odgrywają gminy. Powiat gorzowski ze względu na prawny obowiązek ochrony wartości społecznie ważnych, posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i poszerzanie świadomości społecznej w zakresie ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym. Poprzez prowadzone działania ma możliwość kreowania polityki promocyjnej budującej wizerunek i prestiż powiatu gorzowskiego jako miejsca atrakcyjnego turystycznie. Zadania powiatu w kwestii ochrony krajobrazu kulturowego skupiają się głównie na funkcjach edukacyjnych, popularyzatorskich i promocyjnych. Promocja i propagowanie wartości kulturowych regionu za pomocą wydawnictw, folderów, szkoleń, konkursów, edukacji dzieci i młodzieży, ma efekcie przynieść wzrost świadomości społecznej. Powiat powinien prowadzić działania wspierające gminy, na wniosek zainteresowanych podmiotów, w zagospodarowaniu miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. infrastruktury, oznakowania historycznie udokumentowanych szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych itp., uzgodnień w zakresie opieki nad zabytkami w poszczególnych gminach, powinien również podejmować współpracę z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony i promocji zasobów kulturowych powiatu. Politykę samorządu powiatu, w tym zakresie, określa „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Gorzowskiego na lata 2016-2020”. Na potrzeby powiatowego programu opieki nad zabytkami sformułowane zostały trzy podstawowe priorytety, do których wyznaczono kierunki działania wraz z zadaniami (tabela 3). Czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej.

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno - gospodarczego powiatu gorzowskiego.

Kierunki działań:

- zatrzymanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet 2. Nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań:

- działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Priorytet 3. Działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu.

Kierunki działań:

- zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu,
- edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu,
- wspieranie rozwoju turystyki.

7.2 Kierunki działań i zadania programu opieki

Tabela 3. Kierunki działań i zadania w ramach priorytetów

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno - gospodarczego powiatu gorzowskiego.		
kierunki działań	zadania	podmiot realizujący / współdziałający
zatrzymanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich stanu zachowania	– planowe i systematyczne realizowanie zadań samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz prawa budowlanego;	Powiat Gorzowski
	– monitoring realizacji <i>powiatowego programu opieki nad zabytkami</i> - sporządzanie w cyklu dwuletnim sprawozdań z realizacji <i>programu</i> (art. 87 ust. 5 ustawy);	Powiat Gorzowski
	– współpraca z samorządami gminnymi w zakresie ochrony zabytków;	Starosta Gorzowski
	– opracowanie i uchwalenie <i>gminnych programów opieki nad zabytkami</i> przez wszystkie gminy powiatu gorzowskiego;	burmistrzowie i wójtowie gminy powiatu gorzowskiego / LWKZ, powiat gorzowski
	– utworzenie i prowadzenie <i>gminnych ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy</i> , zgodnie z obowiązującym prawem, przez wszystkie gminy powiatu gorzowskiego;	burmistrzowie i wójtowie gmin powiatu gorzowskiego / LWKZ, właściciele zabytków, powiat gorzowski
	– utrzymywanie w dobrym stanie, prowadzenie robót budowlanych i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych należących do powiatu gorzowskiego: zespół pałacowo-parkowy (wpisany do rejestru zabytków) w Kamieniu Wielkim (w trwałym zarządzie Domu Pomocy Społecznej (DPS) w Kamieniu Wielkim), pałac i park (ujęte w ewidencji zabytków) w Lipkach Wielkich (w trwałym zarządzie Ośrodka Szkolno - Wychowawczego (OSZW) w Lipkach Wielkich);	Powiat Gorzowski, DPS, OSZW / Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków (LWKZ), Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID),
	– prowadzenie prac porządkowych i pielęgnacyjnych na terenie zabytkowego parku i w otoczeniu pałacu w Kamieniu Wielkim oraz w parku i otoczeniu Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Lipkach Wielkich (dawnego pałacu z XVIII w.);	Powiat Gorzowski, DPS, OSZW / LWKZ
	– aktualizacja powiatowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej;	Powiat Gorzowski / LWKZ

podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	– przygotowywanie ofert prac sezonowych dla bezrobotnych mieszkańców powiatu przy pracach pielęgnacyjnych i porządkowych na terenach zielonych będących własnością powiatu: parkach pałacowych, w otoczeniu pałaców (współpraca z powiatowy urząd pracy);	Powiat Gorzowski / powiatowy urząd pracy,
Priorytet 2. Nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego.		
działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego	– wyznaczenie w starostwie powiatowym pracownika zajmującego się problematyką ochrony zabytków i dziedzictwem kulturowym;	Powiat Gorzowski
	– ścisła współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków - Delegatura w Gorzowie Wlkp.;	Powiat Gorzowski
	– w razie występujących potrzeb bieżących współpraca z Powiatowym Inspektorem Nadzoru Budowlanego;	Powiat Gorzowski / PINB
	– coroczne rezerwowanie, w miarę możliwości, środków finansowych w budżecie powiatu na dofinansowania prac konserwatorskich i remontów zabytków będących własnością powiatu oraz na promocję dziedzictwa kulturowego regionu;	Powiat Gorzowski
	– podjęcie prac nad uchwaleniem przez Radę Powiatu Gorzowskiego trybu i zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorski i prace budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu;	Powiat Gorzowski
	– szukanie i pozyskiwanie środków finansowych na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach powiatu, również ze źródeł dedykowanych problemom społecznym (DPS-y), edukacji (szkoły), kulturze (CKŚ) czy ochronie środowiska i ekologii (parki przypałacowe);	Powiat Gorzowski, DPS, OSZW, gminy powiatu, właściciele zabytków
	– ustanowienie przez starostę, na wniosek Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, społecznych opiekunów zabytków*), cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków a osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków zaświadczeń;	Powiat Gorzowski / LWKZ, gminy powiatu
	– współpraca z policją, służbami konserwatorskimi w sprawie kradzieży i nielegalnego wywozu obiektów zabytkowych za granicę (konferencje, szkolenia);	Powiat Gorzowski / LWKZ, gminy, NID, Policja

podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	– umieszczenie na pałacu w Kamieniu Wielkim - wpisanym do rejestru zabytków (będącym własnością powiatu), znaku informującego o ochronie prawnej zabytku oraz podejmowanie inicjatywy oznakowania pozostałych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków na terenie powiatu gorzowskiego (wzór wg. rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego);	Powiat Gorzowski / LWKZ, gminy powiatu, parafie, prywatni właściciele
	– bieżące utrzymanie i rewitalizacja przez powiat gorzowski parku pałacowego w Kamieniu Wielkim i otoczenia pałacu w Lipkach Wielkich, stanowiących własność powiatu;	Powiat Gorzowski, DPS, OSZW
	– popularyzowanie szlaków tematycznych, kulturowych i tras rowerowych związanych z zabytkami na stronie internetowej powiatu;	Powiat Gorzowski / LWKZ
	– wspieranie na wniosek zainteresowanych podmiotów przedsięwzięć samorządów gminnych związanych z rozwojem infrastruktury turystycznej;	Powiat Gorzowski / gminy powiatu
	– współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie;	Powiat Gorzowski
Priorytet 3. Działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu.		
zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	– kreowanie pozytywnego wizerunku powiatu, jako przyjaznego ochronie własnego dziedzictwa kulturowego, informowanie o możliwościach pozyskania środków finansowych, organizowanie szkoleń, konferencji;	Powiat Gorzowski LWKZ, NID, gminy powiatu, właściciele zabytków, instytucje kulturalne
	– umieszczanie na stronie internetowej powiatu gorzowskiego informacji o zabytkach powiatu, informacji turystycznych zawierających dane o zabytkach, szlaków tematycznych, kulturowych i tras rowerowych związanych z zabytkami zawierających;	Powiat Gorzowski
	– w biuletynie samorządowym „Wiadomości z Powiatu” poświęcenie jednej z rubryk zagadnieniom dotyczącym zabytkom;	Powiat Gorzowski
	– współpraca z placówkami muzealnymi, oświatowymi, stowarzyszeniami, organizacjami społecznymi, fundacjami, kościołami i innymi instytucjami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;	gminy powiatu / powiat gorzowski, województwo lubuskie, instytucje kulturalne

	– organizowanie / współdział powiatu w imprezach uwzględniających w programie tematykę ochrony zabytków, dziedzictwa kulturowego oraz walorów przyrodniczo-krajobrazowych i folklorystycznych, np. organizowanie dożynek powiatowych w pobliżu lub na terenie zabytków, w tym organizowanie wystaw dot. promocji dziedzictwa kulturowego (ginące zawody);	Powiat Gorzowski / gminy powiatu, LWKZ
	– udostępnianie zabytków dla zwiedzających w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, Nocy w Muzeach, itp.;	właściciele i administratorzy obiektów zabytkowych
	– udział powiatu a także lokalnych społeczności w Międzynarodowym Dniu Ochrony Zabytków (kwiecień) oraz Europejskich Dniach Dziedzictwa (wrzesień);	organizacje pozarządowe (stowarzyszenia, fundacje, parafie), instytucje kulturalne, powiat gorzowski, gminy powiatu
	– aktywna współpraca z regionalnymi mediami w celu promocji zabytków i upowszechnienia działań związanych z opieką nad zabytkami;	regionalne media Powiat Gorzowski
edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu	– edukacja mieszkańców, począwszy od poziomu przedszkolnego i szkoły podstawowej, polegająca na przedstawieniu dziejów regionu na przykładzie zachowanych zabytków;	przedszkola, szkoły powiatu gorzowskiego, instytucje kultury, organizacje pozarządowe (stowarzyszenia, fundacje, parafie)
Wspieranie rozwoju turystyki.	– realizacja zadań strategii rozwoju powiatu w zakresie turystyki i promocji dziedzictwa kulturowego;	Powiat Gorzowski
	– współpraca transgraniczna w zakresie turystyki, dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków.	Powiat Gorzowski / LWKZ, powiat marchijsko- odrzański (Niemcy)

**) Społecznym opiekunem zabytków – zgodnie z art. 102 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – może być osoba posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych, niekaralna, posiadająca wiedzę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Funkcję społecznego opiekuna może sprawować też osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej. Zadaniem społecznych opiekunów zabytków jest podejmowanie działań związanych z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie, upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz współdziałanie w tym zakresie ze starostwem i wojewódzkim konserwatorem zabytków.*

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w rozdziale 7 programu, będą realizowane za pomocą następującego instrumentarium, którego podstawę stanowią obowiązujące przepisy prawne:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych (m.in.: wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustanawianie społecznych opiekunów zabytków, oznakowanie obiektów zabytkowych znakiem przewidzianym w ustawie, itp.);
- instrumenty finansowe (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- instrumenty koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z gminami, z organizacjami wyznaniowymi, z właścicielami zabytków);
- instrumenty społeczne (m.in. poprzez działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);
- instrumenty kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego - głównie stanu technicznego obiektów zabytkowych).

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami zarząd powiatu co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedkłada Radzie Powiatu.

W obrębie podstawowych wskaźników umożliwiających ocenę poziomu realizacji programu należy wskazać na wartości odnoszące się do celów priorytetowych, tj.:

- ilość i charakter zrealizowanych prac konserwatorskich, rewitalizacji,
- liczba i charakter dotacji, wartość ogólna zrealizowanych działań w stosunku do okresów wcześniejszych,
- dane liczbowe odnoszące się do potrzeb (np. liczba nieruchomości wymagających określonych zabiegów itp.), w kontekście działań ochronnych,
- ilość oraz charakter szkoleń, warsztatów, konkursów, nagród, działań edukacyjnych, charakter oraz ilość działań promocyjnych.

Tak określone wskaźniki odnoszące się do przyjętych celów priorytetowych pozwolą na wdrożenie opracowanego programu. Z upływem czasu program może podlegać modyfikacjom i uzupełnieniom.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 71 ust. 1 *ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* opieka nad zabytkiem, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku.

Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku (art. 73 ww. ustawy).

Wsparcie finansowe może pochodzić ze środków:

1). *Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programów operacyjnych.*

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Program operacyjny *Dziedzictwo Kulturowe* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów (witryna internetowa: <http://www.mkidn.gov.pl>).

2). *Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze.*

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Lubuski. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków - art. 74 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (witryna internetowa: www.lwkz.pl).

3). *Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze.*

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego określone zostały w Uchwale Nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012 r. (witryna internetowa: www.lubuskie.pl).

4). *Funduszu Kościelnego* (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów).

5). *Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Zielonej Górze.*

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody (witryna internetowa: www.wfosigw.zgora.pl).

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą być finansowane z Funduszy Unii Europejskiej, m in.:

- 1) Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), którego działalność koncentruje się na różnych dziedzinach m.in. rozwój turystyki oraz inwestycje w dziedzinie kultury;
- 2) Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko na lata 2014-2020, stanowi jeden z programów operacyjnych przy wykorzystaniu środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W ramach priorytetu VI Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.

11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, nakłada na każdego właściciela i posiadacza zabytku obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. Powiat jako właściciel zabytków jest ustawowo zobligowany do opieki nad nimi tj. utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji.

W ramach realizacji zadań własnych powiatu, w latach 2012-2013, z budżetu powiatu gorzowskiego sfinansowano dokumentację projektowo-kosztorysową dla zadania pn. „Projekt rewaloryzacji zabytkowego parku wchodzącego w skład nieruchomości Domu Pomocy Społecznej dla Dorosłych w Kamieniu Wielkim wraz z planem zagospodarowania terenu oraz sporządzenie kosztorysu inwestorskiego, przedmiaru prac i specyfikacji technicznej” w kwocie 69 126,00 zł. Według kosztorysu sporządzonego przez wykonawcę projektu, koszt inwestycji (rewaloryzacji parku) wynosić będzie 5 522 870 zł. Z powyższego projektu, w 2013 roku, zrealizowano zadanie

pn. „Wykonanie konserwacji zbiorników małej retencji na terenie zabytkowego parku w Kamieniu Wielkim gm. Witnica” na kwotę 364 271,84 zł; z czego kwota 173 312,34 zł pochodziła z dotacji Zarządu Województwa Lubuskiego, a pozostała kwota tj. 190 959,95 zł stanowiła wkład własny powiatu gorzowskiego. W ramach zadania wykonano konserwacje dwóch stawów i rowu melioracyjnego w parku pałacowo-krajobrazowym w Kamieniu Wielkim, do którego powiat gorzowski ma tytuł prawny, a pozostaje w trwałym zarządzie Domu Pomocy Społecznej w Kamieniu Wielkim – jednostki organizacyjnej powiatu.

Ponadto do Powiatu Gorzowskiego należy obiekt zabytkowy, będący w trwałym zarządzie Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Lipkach Wielkich - jednostki organizacyjnej powiatu, który jest ujęty w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków – pałac XVIII-wieczny w Lipkach Wielkich, przebudowany w latach 1961-63 z adaptacją na specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy.

Program opieki nad zabytkami dla powiatu gorzowskiego opracowany został po raz pierwszy i obejmuje lata 2017-2020. Brak jest danych w zakresie funkcjonowania, realizacji i finansowania opieki nad zabytkami w poprzednich latach. W wieloletniej prognozie finansowej powiatu gorzowskiego nie ma wskazanych zadań i wydatków związanych z ochroną zabytków. Środki z przeznaczeniem na dotacje, na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przyznawane są na podstawie uchwały rady powiatu.

12. Aneksy

Poniżej przedstawiono wykazy zabytków nieruchomych i archeologicznych z terenu powiatu gorzowskiego wpisanych do rejestru zabytków Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

WYKAZ ZABYTEKÓW ZLOKALIZOWANYCH NA TERENIE POWIATU GORZOWSKIEGO WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Tabela 4. Zabytki nieruchome

Obiekt	Miejscowość	Gmina	Adres	NUMER REJESTRU I DATA WYDANIA DECYZJI			
				Nr rejestru zabytków woj. lubuskiego	Data wydania decyzji/zawiadomienia	Nr rejestru zabytków	Data wydania decyzji
Młyn wodny	Bogdaniec	Bogdaniec	ul. Leśna 22 (d. Obrońców Stalingradu)			640; KOK-I-79/76	18.12.1963; 02.11.1976
Kościół fil. p.w. św. Antoniego Padewskiego	Chwałowice				642; KOK-I-82/76	18.12.1963; 02.11.1976	
Kościół paraf. p.w. Michała Archanioła	Jenin				649; KOK-I-87/76	18.12.1963; 05.11.1976	
Kościół fil. p.w. Wniebowzięcia NMP	Jeniniec		L-213/A	07.06.2006	-----	-----	
Dawny kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki kościół filialny p.w. Matki Bożej Częstochowskiej wraz z otoczeniem	Łupowo		ul. Słowackiego	L-536/A	09.11.2012	-----	-----
Pałac	Raław		Raław 15 d. 42	L-374/A	24.02.2010	KOK-I-364/76	24.05.1991
Założenie pałacowo –parkowe	Stanowice					KOK-I-242/79	13.04.1979
Kościół p.w. MB Królowej Świata	Stanowice					659; KOK-I-95/76	18.12.1963; 05.11.1976
Park	Stanowice					KOK-I-264/79	22.08.1979
Kościół fil. p.w. św. Józefa	Włostów					KOK-I-650/63; KOK-I-97/76	18.12.1963; 05.11.1976
Kościół p.w. św. Ap. Piotra i Pawła	Bolemin	Deszczno				641; KOK-I-80/76	18.12.1963; 02.11.1976
Kościół fil. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Borek		L-299/A	16.10.2008	-----	-----	
Kościół filialny p.w. Matki Bożej Różańcowej	Ciecierzycy		L-293/A	12.08.2008	-----	-----	

Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	Deszczno	Deszczno		L-279/A	04.03.2008	-----	-----
Wiatrak	Dzierżów					KOK-I-631/63	18.12.1963
Pałac	Kiełpin					187	16.03.1961
D. kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. kościół paraf. p.w. św. Andrzeja Boboli	Ulim			L-403/A	30.06.2010	-----	-----
Aleja lipowa wzdłuż ulicy Walczaka w Gorzowie Wlkp. i od granic miasta do miejscowości Różanki	Gorzów Wlkp.-Różanki	Kłodawa	Walczaka, droga krajowa nr 22	L-427/A	18.04.2011	2155	01.06.1974
Dom d. huta	Łośno					KOK-I-479/63; KOK-I-46/76	30.05.1963; 26.10.1976
Dwór	Mironice			L-371/A	16.02.2010	306	20.08.1980
Cmentarz przykościelny	Różanki					KOK-I-358/91	25.04.1991
Kościół paraf. p.w. św. St. Kostki	Różanki			L-341/A	28.07.2009	2108	04.05.1971
Zabudowa folwarczna	Różanki			L-380/A	05.03.2010	2109	04.05.1971
Budynek szkoły	Santoczno					2110	04.05.1971
Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego	Santoczno			L-339/A	27.07.2009	657; KOK-I-93/76	18.12.1963; 05.11.1976
Kościół fil. p.w. Podwyższenia Krzyża Św.	Wojcieszycy			L-340/A	28.07.2009	190; KOK-I-20/76	16.03.1961; 22.10.1976
Fortyfikacje w Kostrzynie	Kostrzyn nad Odrą		Kostrzyn nad Odrą				639; KOK-I-81/76
Zamek	Kostrzyn nad Odrą					599	20.06.1963
Kaplica neogotycka	Kostrzyn nad Odrą	Wyszyńskiego 2		L-209/A	30.05.2006	-----	-----
Zespół spichlerzy zbożowych (spichlerz nr 1 i nr 2)	Kostrzyn nad Odrą	Prosta 8		L-211/A	05.06.2006	-----	-----
Fort Sarbinowski: 1. szaniec wraz z poternami i koszarami; 2. sucha fosa z murowaną przeciwsłupką; 3. korona stoku bojowego; 4. schron straży; 5. parki amunicyjne w formie schronów w stoku bojowym; 6. plac broni z ruinami blockhauzu	Kostrzyn nad Odrą			L-653/A	09.06.2014	-----	-----

Park leśny	Jastrzębiec	Lubiszyn				KOK-I-231/77	10.09.1977
Kościół p.w. św. Józefa	Lubno					188; KOK-I-17/76	16.03.1961; 22.10.1976
Park pałacowy	Lubno					654; KOK-I-273/79	18.12.1963; 05.10.1979
Kościół p.w. Narodzenia NMP wraz z otaczającym go cmentarzem	Marwice					84; 90; KOK-I-10/76	19.03.1958; 16.04.1958; 22.10.1976
Park dworski	Marwice					KOK-I-266/79	22.08.1979
Dawny kościół ewangelicki obecnie rzymskokatolicki kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Staw			L-678/A	17.02.2015	-----	-----
Kościół fil. p.w. św. Wojciecha	Tarnów			L-181/A	28.02.2005	-----	-----
Kościół fil. p.w. św. Mikołaja	Wysoka					514; KOK-I-51/76	30.05.1963; 28.10.1976
Kościół p.w. Matki Boskiej Królowej Polski	Czechów	Santok		L-261/A	24.08.2007	-----	-----
Kościół paraf. p.w. Podwyższenia Krzyża Św.	Gralewo					507; KOK-I-45/76	30.05.1963; 26.10.1976
Zespół dworski- dwór, spichlerz, stodoła	Gralewo					646; KOK-I-85/76	18.12.1963; 02.11.1976
Kościół p.w. MB Królowej Polski	Janczewo					648; KOK-I-86/76	18.12.1963; 05.11.1976
Kościół filialny p.w. św. Józefa	Santok			L-292/A	14.07.2008		
Dzwonnica wiejska	Santok					658; KOK-I-94/76	18.12.1963; 05.11.1976
stanowisko archeologiczne nr 14, AZP 45-13/45 grodzisko wczesnośrednio-wieczne (VIII-XV w.)	Santok					KOK-I-307	11.05.1981
Wieża widokowa	Santok					KOK-I-325/90	09.01.1990
Dom nr 48	Stare Polichno			Sportowa 5 (ob.)		511; KOK-I-49/76	30.05.1963; 28.10.1976
Dom nr 89	Stare Polichno			Nadbrzeżna 15 (ob.)		-----	-----
Kościół paraf. p.w. św. Antoniego	Stare Polichno				2113	04.05.1971	

Kościół fil. p.w. Opieki św. Józefa	Wawrów	Santok				189; KOK-I-19/76	16.03.1961; 22.10.1976	
Budynek mieszkalny	Białcz	Witnica	Gorzowska 32			KOK-I-414/92	07.10.1992	
Kościół fil. p.w. MB Królowej Polski wraz z otoczeniem obejmującym działkę kościelną, pomnik z I wojny światowej	Białcz						KOK-I-400/92	01.06.1992
Pawilon ogrodowy tzw. Świątynia Zofii	Dąbroszyn						2101	04.05.1971
Świątynia Cecylii położona w parku pałacowym	Dąbroszyn			L-477/A	02.02.2012			
Kościół p.w. Narodzenia NMP	Dzieduszyce						KOK-I-406/92	20.07.1992
Kościół paraf. p.w. św. Antoniego	Kamień Wielki						650; KOK-I-88/76	18.12.1963; 05.11.1976
Pałac	Kamień Wielki			L-288/A	19.06.2008		186; KOK-I-18/76	16.03.1961; 22.10.1976
Park pałacowy krajobrazowy	Kamień Wielki						KOK-I-236	07.02.1978
Stodoła w gospodarstwie nr 22, ob. nr 21 obora	Kłopotowo			Kłopotowo 21			653; KOK-I-90/76	18.12.1963; 05.11.1976
Dom mieszkalny nr 48	Mosina						655; KOK-I-91/76	18.12.1963; 05.11.1976
Dom nr 54 tzw. dworek	Mosina						656; KOK-I-92/76	18.12.1963; 05.11.1976
Kościół fil. p.w. św. Michała Archanioła	Mosina						KOK-I-490/63; KOK-I-47/76	30.05.1963; 28.10.1976
Kozłowa dzwonnica kościelna	Mosina			L-479/A	09.02.2012			
Dzwonnica kościelna	Mościce			L-233/A	06.11.2006		510; KOK-I-48/76	30.05.1963; 28.10.1976
Kościół filialny p.w. św. Wojciecha Biskupa wraz z terenem dawnego cmentarza	Mościce			L-233/A	06.11.2006			
Dawny kościół ewangelicki ob. rzym.-kat. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z otoczeniem	Nowiny Wielkie		L-418/A	14.12.2010				

D. kościół ewangelicki ob. rzym.-kat. fil. p.w. Matki Bożej Częstochowskiej wraz z otoczeniem	Oksza	Witnica		L-414/A	18.11.2010		
Pałac	Sosny					2102	04.05.1971
Park pałacowy	Sosny					KOK-I-288/79	22.10.1979
Cmentarz ewangelicki	Świerkocin					KOK-I-398/92	15.05.1992
Cmentarz d. ewangelicki ob. katolicki	Świerkocin					KOK-I-397/92	15.05.1992
Zespół dworsko-parkowo-folwarczny	Tarnówek					KOK-I-373/91	12.11.1991
Willa-plebania	Witnica		Gorzowska 2			KOK-I-394/92	13.05.1992
Dom	Witnica		Gorzowska 16			662; KOK-I-96/76	18.12.1963; 05.11.1976
Willa fabrykancka	Witnica		Myśliwska 2	L-302/A	05.11.2008		
Kamienica	Witnica		Rutkowskiego 7	L-548/A	10.01.2013		
Willa fabrykancka	Witnica		Sikorskiego 6	L-411/A	13.09.2010	KOK-I-371/91	05.11.1991
Dom	Witnica		Sportowa 14			663	18.12.1963
Budynek fabryczny /POM/	Witnica					661	18.12.1963
Kościół fil. p.w. św. Krzyża	Witnica					KOK-I-346/91	25.01.1991
Kościół paraf. p.w. MB Nieustającej Pomocy	Witnica					KOK-I-320/90	29.11.1990
Zespół usługowy: młyn wodny, łaźnia, stara pralnia	Witnica					660	18.12.1963
Założenie pałacowe z parkiem: oficyna, baszta, pawilon ogrodowy tzw. Świątynia Zofii	Dąbroszyn					643; KOK-I-83/76	18.12.1963; 02.11.1976
Kościół filialny p.w. św. Józefa	Dąbroszyn			L-274/A	04.01.2008		
Gołębnik neogotycki	Dąbroszyn			L-272/A	13.12.2007		

Źródło: Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Tabela 5. Zabytki archeologiczne

Miejscowość	Gmina	Nr stanowiska w miejscowości	AZP/nr na obszarze	Klasyfikacja funkcjonalno-kulturowa	Numer rejestru	Data wydania decyzji	Uwagi - nr st. po weryfikacji AZP
Chwałęcice	Kłodawa	2	44-11/36	osada - OWR	517/Ar	12.12.1974	
Chwałęcice		22	44-11/45	osada - OWR	530/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		39	44-11/67	osada - OWR	520/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		40	44-11.20	osada - KŁ (600 p.n.e.), WS	521/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		41	44-11.21	osada - OWR	522/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		42	44-11.22	cmentarzysko i osada - KŁ (600 p.n.e.) i OWR	523/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		43	44-11/68	osada - N (ok.. 2500 p.n.e.)	531/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		44	44-11.17	osada - KŁ (600 p.n.e.), WS (X w.)	515/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		45	44-11/69	osada - WS	514/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		46	44-11/92	osada - OWR	535/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		47	44-11/93	osada - OWR	534/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		48	44-11/94	osada - N, OWR	536/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		49	44-11/95	osada - OWR	537/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		39	44-12/169	osada - OWR	552/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		38	44-12/168	osada - EK, OWR	554/Ar	12.12.1974	
Kłodawa		89	44-11/135	osada wielokulturowa - M, N, KŁ, OWR, PR, WS	L-74/C	23.02.2005	
Mironice		1	43-11.1	osada - EK	546/Ar	12.12.1974	
Mironice		2	43-11.2	osada - OWR	545/Ar	12.12.1974	
Mironice		3	43-11.3	osada - KŁ-Ha (ok. 600 p.n.e.)	549/Ar	12.12.1974	
Mironice		4	43-11.4	osada - OWR	547/Ar	12.12.1974	
Mironice		5	43-11.5	osada - OWR	548/Ar	12.12.1974	
Mironice		11	44-11/119	osada - OWR, WS	551/Ar	12.12.1974	
Mironice		12	44-11/120	osada - OWR	552/Ar	12.12.1974	
Mironice	8	44-11/121	osada - N	550/Ar	12.12.1974		
Santocko	1	44-11.23	osada - OWR	516/Ar	12.12.1974		

Santocko	Kłodawa	2	44-11.24	osada - OWR	518/Ar	12.12.1974	
Santocko		3	44-11.25	osada - OWR, WS	519/Ar	12.12.1974	
Santocko		4	44-11.26	osada - OWR	525/Ar	12.12.1974	
Santocko		5	44-11.27	osada - N, OWR	526/Ar	12.12.1974	
Santocko		6	44-11.28	osada - OWR	527/Ar	12.12.1974	
Santocko		7	44-22.29	osada - OWR	535/Ar	12.12.1974	
Santocko		8	44-11.30	osada - OWR, SR	524/Ar	12.12.1974	
Santocko		9	44-11.31	osada - OWR	528/Ar	12.12.1974	
Santocko		10	44-11/32	osada - OWR, SR	529/Ar	12.12.1974	
Santocko		11	43-11.6	osada - N, OWR	553/Ar	12.12.1974	stan. 49 w m.
Wojcieszycze		1	43-12/69	osada - N, OWR, WS	538/Ar	12.12.1074	stan. 72 w m.
Wojcieszycze		2	44-12/164	osada produkcyjna żelaza - OWR	544/Ar	12.12.1974	stan. 81 w m.
Wojcieszycze		3	44-12/165	osada - OWR	539/Ar	12.12.1974	stan. 82 w m.
Wojcieszycze		4	44-12/166	osada - OWR	541/Ar	12.12.1974	stan. 83 w m.
Wojcieszycze		5	44-12/167	osada - N, OWR	540/Ar	12.12.1974	stan. 84 w m.
Wojcieszycze		6	43-12/68	osada - OWR	543/Ar	12.12.1974	Kłodawa stan. 71
Wojcieszycze		7	43-12/71	osada - OWR	542/Ar	12.12.1974	Kłodawa stan. 74
Gajewo	Lubiszyn	4	43-08/65	cmientarzysko - KŁ	L-75/C	23.02.2005	
Nowe Polichno	Santok	2	45-14/2	zespół osadniczy: osady - M, EŻ-OL i OWR, PS; cmientarzysko - KŁ-EB	KOK-I-318	23.06.1983	
Santok		14	45-13/45	grodzisko - WS-PS	KOK-I-307	11.05.1981	
Santok		11	45-14/11	zespół osadniczy: osada - M, KŁ-EB, OWR, WS, PS	KOK-I-319	23.06.1983	
Stare Polichno		7	45-14/7	zespół osadniczy: osady - M, EŻ-KP-OWR, PS	KOK-I-317	21.06.1983	stan. 5 w m.
Stare Polichno		8	45-14/8	zespół osadniczy: obozowisko - M; osady - KŁ, PS	KOK-I-316	21.06.1983	stan. 6 w m.

Źródło: Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków

13. Materiały wykorzystane w programie

Akty prawne przywołane w programie:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483);
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2014 r. poz. 1446);
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jednolity Dz. U. z 2016 r. poz. 814);
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 778);
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 290);
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 672);
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity: Dz. U. z 2015 r. poz. 1651);
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity: Dz. U. z 2015 r. poz. 1774);
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity: Dz. U. z 2012 r. poz. 406);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 239);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. poz. 1789);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. Nr 89, poz. 510);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 5 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153).

Materiały udostępnione przez Delegaturę Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gorzowie Wlkp.:

- Wykaz zabytków zlokalizowanych na terenie powiatu gorzowskiego wpisanych do rejestru obejmujących zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne;
- Wykaz zabytków nieruchomych zlokalizowanych na terenie powiatu gorzowskiego, które obejmują zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków i proponowane do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Dokumenty krajowe, wojewódzkie:

- Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017;
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury;
- Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020;
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego;
- Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2013-2016;
- Regionalny Program Operacyjny - Lubuskie 2020.

Akty prawa miejscowego powiatu gorzowskiego i gmin:

- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego z horyzontem czasowym do 2020 r.;
- Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu Gorzowskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do 2019 r.;
- Program współpracy powiatu gorzowskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego
- Wykazy zabytków nieruchomych w gminnych ewidencjach zabytków (Kostrzyn nad Odrą, Witnica, Bogdaniec, Kłodawa, Lubiszyn, Santok);
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Kostrzyn nad Odrą na lata 2009-2013;
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Witnica na lata 2010-2014;
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lubiszyn na lata 2009-2013.

Opracowania:

- „Zamki, dwory i pałace województwa lubuskiego” pod red. Barbary Bielinis- Kopeć i Błażeja Skazińskiego, Zielona Góra 2007 r.;
- „Zabytkowe parki województwa lubuskiego” pod red. Barbary Bielinis-Kopeć, Zielona Góra 2013;
- „Zabytki północnej części województwa lubuskiego”, praca zbiorowa pod redakcją J. Lewczuka i B. Skazińskiego, Gorzów Wlkp., Zielona Góra 2004;
- Małgorzata Szymańska-Dereń „Kościoły zrębowe i szkieletowe województwa lubuskiego”, Zielona Góra 2009 r.;
- Krzysztof Garbacz „Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego. T. III, Zielona Góra 2013.

Internet m.in. strony gmin wchodzących w skład powiatu, strona powiatu, strony rządowe (www.mkidn.gov.pl, www.lwkz.pl, www.nid.pl, www.funduszeuropejskie.gov.pl, www.wikipedia.pl, http://neumark.pl, www.egorzowska.pl, www.polskaniezwykla.pl, www.gminy.pl, www.wfosigw.zgora.pl, www.lubuskie.pl i inne).

14. Spis tabel

- Tabela 1. Najważniejsze zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków rozmieszczone w gminach powiatu gorzowskiego
- Tabela 2. Analiza SWOT
- Tabela 3. Kierunki działań i zadania w ramach priorytetów
- Tabela 4. Zabytki nieruchome
- Tabela 5. Zabytki archeologiczne